

3e Jaargang.

No. 3.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

December 1901.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, of A. PIT, Keizersgracht 525, Amsterdam.

Officieele Mededeelingen.

Toegetreden als lid:

Mr. J. A. Feith, conservator van het Provinciaal museum te Groningen.

Benoemd tot corresponderende leden:

W. J. J. C. Bijleveld te Leiden,

Mr. R. E. Hattink te Almelo,

Prof. Dr. A. H. C. Hensen te Warmond,

Mr. J. Heyligers te Amersfoort,

Dr. L. H. Kesper te Gouda,

A. W. M. Mensing te Amsterdam,
 P. H. Meekhoff Doornbosch te Baflo,
 W. te Riele Gzn. te Deventer,
 A. W. G. van Riemsdijk te Haarlem.

Bedankt als corresponderend lid: L. A. M. P. de Laigue
 (wegens vertrek naar het buitenland.)

V E R B E T E R I N G.

LEDENLIJST.

Bij de opgave der leden is bij vergissing uitgevallen:
 St. Bernulfus-gilde te Utrecht;
 en bij de corresponderende leden: J. Veth te Bussum,
 terwijl reeds was bedankt door Dr. R. Jesse te Leiden.

Door het Bestuur werd aan H. M. de Koningin een adhaesie-
 adres gezonden naar aanleiding van het adres van het Friesch
 Genootschap te Leeuwarden tot behoud van de Broerekerk te
 Bolsward.

Met genoegen kunnen wij vermelden, dat het adres voor de
 beschrijving der monumenten van verschillende zijden zeer veel bijval
 heeft gevonden. Een aantal vereenigingen en corporatiën hebben aan
 H. M. adhaesie-adressen verzonden.

Het Bestuur had de eer bij ZExc. den Minister van Binnen-
 landsche Zaken in audientie ontvangen te worden. ZExc. gaf blijk
 zich op de hoogte van het onderwerp gesteld te hebben en toonde
 veel belangstelling hierin.

ZExc. gaf in overweging, om, waar het thans te laat was, om
 hiervoor een bedrag op de begrooting te brengen, een uitvoerig
 rapport in te dienen tegen den tijd van het gereedmaken der be-
 grooting voor het jaar 1903 en beloofde in dat geval het verzoek
 gaarne in nadere overweging te zullen nemen.

Wanneer alleen op de hoofdzaak, de beschrijving der monu-
 menten, wordt aangedrongen en de hieraan verbonden uitgaven niet
 te hoog blijken, gelooven wij, dat wij hoop mogen koesteren, dat in
 1903 met de reeds te lang verwaarloosde beschrijving een begin
 gemaakt zal kunnen worden.

Staatsbegrooting.

In de Memorie van Antwoord vinden wij eenige nadere bijzonderheden over de door het Rijk gesteunde restauraties.

Voor de kerk te Rhenen wordt de eerste termijn aangevraagd ter voltooiing der restauratie, die zich eerst beperkt had tot het herstel der brandschade. De kosten worden op *f* 24.000 geraamd.

De Commissie voor de restauratie der Groote kerk te Arnhem tracht op de herstelling van het koor die van het overig deel der kerk te doen volgen en zal hiertoe de medewerking inroepen van allen, die haar tot hiertoe steunden.

De St. Bavokerk te Haarlem is bijna gereed. Er blijft nog te werken aan de zijbeuken, twee ramen in de Brouwerskapel, eenige zijkapellen en het oostelijk portaal, benevens eenig ornamenteel schilderwerk aan het gewelf van het oostelijk schip. Hiertoe zal nog eene serie van 7 à 8 termijnen vereischt worden.

Voor de Groote kerk te Gouda is verzocht om het subsidie van *f* 10.000 tot *f* 15.000 te verhoogen; de beslissing hierop wordt aangehouden.

De Minister verklaart zich bereid om nader te overwegen om het onderhoud der rijksmonumenten onder een totaalsom uit te trekken, daar het moeilijk is te ramen wat voor ieder dier monumenten zal worden vereischt.

Aan de kerk te Veere is tot nu toe voor *f* 33.000 van Rijkswege verwerkt, waarbij men zich echter beperkt tot instandhouding van het gebouw en gewoon onderhoud. Hiertoe is jaarlijks 2 à 3000 gulden noodig; het geldt hier echter geen restauratie.

Het aangevraagde subsidie voor de waag te Monnikendam is in onderzoek.

Van de belangrijke Groote kerk te Dordrecht erkent de Minister de noodzakelijkheid der restauratie. »Alleen de vrees om het eindcijfer der begrooting te zeer op te voeren heeft den ondergeteekende weerhouden te dien opzichte reeds thans een voorstel te doen, doch hij is gaarne bereid de zaak bij de volgende begrooting nader te overwegen.»

De aankoop der Grieksche munten uit de belangrijke collectie van Jhr. Dr. Six wordt vermeld.

Bij de behandeling der begrooting in de Tweede Kamer werd door Jhr. V. E. L. de Steurs gewezen op de wenschelijkheid om over te gaan tot de beschrijving der monumenten en werden enkele beschouwingen en wenschen geuit naar aanleiding van de kerken te Veere, Dordrecht, Vianen en Brielle. Bij de post van onvoorziene uitgaven werd door Jhr. de Steurs in overweging gegeven om die weder op het oorspronkelijke bedrag van *f* 3000.— uit te trekken. J. C. O.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Rijksmuseum van Schilderijen.

Daartoe door de Redactie aangezocht, wil ik gaarne een kort overzicht geven van de voornaamste aanwinsten van de verzameling schilderijen in 's Rijks Museum, sedert mijne laatst opgave.

Zooals de Staatscourant uitvoerig vermeld heeft, werd de verzameling verrijkt met de kostbare stukken van beroemde Fransche en Hollandsche moderne meesters, te zamen 42 stuks, geschonken door Mevr. de Baronesse van Lynden, geb. Baronesse van Pallandt, welke verzameling door wijlen haren echtgenoot was bijeengebracht; het is hier de plaats niet om over deze verzameling uit te weiden, maar wel dient er op gewezen dat eene dergelijke schenking, die wellicht eenige tonnen waard is, te beschouwen is als de grootste ooit bij het leven aan het Museum gedaan. — Even zij aangeteekend dat Baron van Lynden, behalve moderne stukken, ook 4 oude stukken naliet, t. w. twee landschapjes met mythologische voorstellingen van *Abraham Genoels*, welke schilder nog niet in het Museum vertegenwoordigd was, een Laatste Avondmaal van G. de Laresse en een Stilleven (citroenen, een flesch, glas en een broodje op een tafel), dat goede qualiteiten bezit, maar nog al is gerestaureerd.

In de verzameling werden opgenomen, drie olieverfportretten van *Foost van den Vondel*, geschilderd door *Philips Koninck*. Het eene is een geschenk van Jhr. P. Hartsen en de erven van Jhr. C. Hartsen. Dit portret werd in 1767 door Prof. Burman aan den heer Antoni Hartsen overgedragen met onderstaanden brief.

Mijn Heer

De Heer Antoni Hartsen.

Op de Keizersgraft bij de Westérmarkt.

Mijn Heer en seer geachte Vriend!

Permitteer mij dat ik de vryheid gebruyke dit nevensgaande pourtrait van den Prins der Nederduitschen Helicon te zenden aan een der beste Nederduitsche Dichters onser eeuw en doet mij 't genoeg en dat te willen aannemen als een gering onderpand van de achting waarmede ik de eer heb mij te noemen,

Mijn Heer en seer geachte Vriend,

Uw Eds. onderdanigen Dienaer en Vriend,

Van Huis, 13 Aug. 1767.

P. BURMAN.

Het tweede portret, overeenkomende met het vorige, maar beter geschilderd, werd in bruikleen afgestaan door Mr. M. J. van Lennep en is evenals het vorige gemerkt. Ook hieraan is eene herinnering verbonden, omdat het door de kunstlievende Mevrouw Six, geboren van Winter, aan onzen geliefden romanschrijver Mr. J. van Lennep werd toegezonden met het volgende versje:

Aan Mr. J. van Lennep,
bij de terugzending van Vondels portret, door
Filips Koninck vervaardigd als geschenk van
zijn Oom en Tante Six:

Hij, die deez' beeltenis, weer sprekend heeft doen leven,
Hij door wiens kunst, onze eeuw een Vondel is hergeven
Ontfangt van 't Vriendenpaar dat hem genegen is,
Flips Koning's kunsttafreel tot een gedachtenis.

10 January 1832.

L. J. SIX v. WINTER.

Het derde eindelijk werd op eene publieke veiling aangekocht en stelt den dichter op 87-jarigen leeftijd voor.

Op de veiling Heeswijk van verleden jaar werden twee levens-groote meisjesportretten aangekocht, die in den inventaris zijn opgenomen als behoorende tot de Hollandsche School. Het kleinste, 1581 gejaarmerkt, stelt een tweejarig kindje voor (kniestuk) met den hoed op het hoofd, een mandje met vruchten in de eene hand, in de andere een beschuit, dat het een hondje toesteeckt. De schildering van dit allerlieft echt Hollandsch stukje doet aan Jacob Willemsz. Delff denken.

Het tweede, dat, wanneer men een naam noemen wil, aan Wybrand de Geest zou kunnen worden toegeschreven, stelt een 8-jarig meisje voor, ten voeten uit, met een kolfje in de eene en een bal in de andere hand. De alleraardigste kleeding van een gele stof, waarop zigzagsgewijze zwart passement is genaaid, is fijn van kleur. De oorspronkelijke lijst bleek, na van de verf te zijn ontdaan, van blank eikenhout te zijn, afgezet met goud; een nieuw bewijs tegen de bewering, die jaren lang gegolden heeft, dat de lijsten om oude Hollandsche schilderijen altijd zwart moeten zijn. Veelal toch treft men aan dat de oorspronkelijke lijsten om schilderijen van omstreeks 1600 en vroeger licht van kleur waren. Ook blijkt dit uit interieurs uit dien tijd op schilderijen afgebeeld. Op grond hiervan zijn dan ook in de verzameling vele portretten en schilderijen uit die periode, en vroeger, in blank eikenhout met goud afgezet, gevat wanneer dit met de schildering harmonieert.

Van een legaat van wijlen den heer J. H. Schellwald te Zwolle zijn twee schilderijen te vermelden: *Barend Graat*, een familie-tafereel. Vader, moeder en zoon in een bergachtig landschap. Dit stuk hing op de Overijselsche Oudheidkundige tentoonstelling als Gerard Ter Borch, hoewel het monogram B. G. ineen er duidelijk op te lezen is. In de lucht en in de kleeding vooral zijn fijne kleurtjes, die zelfs hier en daar aan Ter Borch doen denken.

Matthijs Wulfract, een familiegroep, goed van schildering en kleur, maar stijf van compositie en zwak van teekening. Het stuk is gemerkt M. Wulfract 1694. Deze schilder was tot nu toe niet in het Museum vertegenwoordigd.

Door tusschenkomst van de heeren Bredius en Kleinberger te Parijs ontving het Museum ten geschenke van iemand die onge-noemd wenscht te blijven een gezicht op den Dam met het Stad-huis in aanbouw; belangrijk juist wegens deze omstandigheid, hoe-wel de kunstwaarde gering is. Het blijft nog eene vraag of het op naam van *Antoni Beerstraten* mag gesteld worden.

Werk van den schilder *Abraham Hondius* wordt weinig in de Musea aangetroffen. In Rotterdam zijn er twee stukken van hem, jachten, waarin hij uitmunt. De beide schilderijen (tegenhangers) thans in het Rijksmuseum, zijnde de Verkondiging aan- en de Aan-bidding van de herders, wijken van zijne gewone composities af. Bij zeer veel zwaks en conventioneels zijn er goede qualiteiten in, ook in de compositie. Voor onze verzameling hebben ze meer een historisch belang. Beiden zijn met de ingewikkelde handteekening van Hondius voorzien en gejaarmerkt 1663.

Mathijs Withoos. Havengezicht, wellicht Hoorn. Op den voor-grond liggen allerlei visschen dooreen. Daarin herkent men den schilder, die gaarne werkte in de manier van Otto Marseus van der Schriek. Over het geheele doek heerscht een behagelijke toon, wel afwijkend van stukken die ik van hem ken, welke hard en met weinig gevoel geschilderd zijn. Gemerkt M. Withoos 1675.

Nicolaas de Helt Stockade. Bergachtig landschap met figuren en vee. Dit aardige stukje is gemerkt N. Helt. Het is bekend dat deze schilder van groote figuurcomposities ook landschappen schilderde. Behalve dit zijn naar ik vermeen geene andere landschappen van hem bekend.

Adam Willaerts. Zeegezicht, gemerkt A. Willarts f 1621, een be-langrijk werk van dezen knappen meester. Op het stuk is veel te

zien: een rotsachtige kust, een kasteel, een ruïne, een heele vloot, tal van menschen op den voor- en op den tweeden achtergrond. Het stuk maakt een goed effect, opgehangen in de zaal waarin Van de Venne's meesterwerken geplaatst zijn.

Cornelis Janson van Ceulen. Portret van een aanzienlijk jongman, waarschijnlijk Johan Pietersz. Reael, gemerkt Corn. Janson Londini fec. 1648. Een verdienstelijk werk, al kan het niet gerekend worden tot het allerbeste wat deze meester geleverd heeft.

Adriaen van de Venne. Vastenavond. Een van die pittige, geestige en geniale werken van dezen echt Hollandschen meester. Zooals bij de meeste zijner stukken is er zeer veel op te zien, te veel om hier in een kort bestek te vermelden. De lucht is door het uitslaan van het eikenhout wat donker geworden, waaraan helaas niets te doen is. Veel schade doet dit intusschen niet aan het geheel.

Slechts sporen van een handteekening zijn te onderkennen.

Dionys van Nimwegen. Zijn portret en dat zijner vrouw. Twee goed geschilderde medaillonportretjes, zijnde een welkome aanvulling van de rubriek schildersportretten, die reeds een aardigen omvang gekregen heeft. ¹⁾

Van de verzameling schilderijen, eenige jaren geleden door de Vereeniging Rembrandt van den heer G. de Clercq en bloc aangekocht en die sedert lang reeds in de collectie waren opgehangen, zijn een veertiental door het Rijk overgenomen. Een bijzondere vermelding behoeft hiervan dus niet gemaakt te worden; alleen zijn te memoreeren *Jan Steen*, de Emmausgangers; *Raphaël Camphuysen*, Landschap bij Avond; *Jacob Duck*, de Wijnproevers; *Barend Graat*, De Verloren Zoon; *Pieter van Laer*, De Waschvrouwen ²⁾; *Bonaventura Peters*, Havengezicht, en *A. van der Neer*, Landschapje, allen gemerkt. Het stukje van Van der Neer is een zijner vroegste werken, gejaarmerkt 1639. Met machtiging van den Minister werd de ultramarijn blauwe lucht, welke over de oorspronkelijke versletene heengeschilderd was en aan het stukje veel afbreuk deed, verwijderd. Twee dergelijke schilderijtjes, ook dagteekenend uit 1639, zijn in het bezit van den heer Bonte te Gouda.

Door tusschenkomst van den heer Bredius werd van den heer

1) Het portret van Dionys van Nimwegen is in plaat gebracht door J. Ditmar.

2) Van dit schilderij bestaat eene ets door Corn. Visscher.

Kleinberger te Parijs aangekocht een groot, gemerkt wildstuk van den zeldzaam voorkomenden *Elias Vonck*, reiger, haas, enz., afhangerende op een plint. Het stuk is wel wat leeg van compositie, maar van kleur aangenaam en van schildering goed.

Dan van *Michael Sweerts* twee stukken, het atelier van den schilder en een boerengezelschap. Beiden kocht de heer Bredius te Moscou en liet ze restaureeren, waarna ze door het Rijksmuseum voor den kostenden prijs werden overgenomen. Sweerts is een zeldzaam meester die, sterk onder Italiaanschen invloed, toch zijne eigene persoonlijkheid niet prijs gaf. Zijn werk is zeer karakteristiek. Eenige bijzonderheden over hem zijn te vinden in No. 6 van den voorgaanden jaargang bij de beschrijving van de laatste aanwinst van het Mauritshuis.

Een aankoop van beteekenis is die van het groote schilderij van *Pieter van Anraadt*, het afscheid van een krijgsoverste, door tusschenkomst van den heer Bredius en met geldelijken steun van de Vereeniging Rembrandt verworven. Het is een important schilderij van dezen meester, misschien wel zijn knapste werk. Behalve een tweetal middelmatige min of meer versleten portretten bezit het Museum van hem alleen een groot en zeer belangrijk Regentensstuk (afkomstig uit het Oudezijds Huiszittenhuis) met levensgrooten figuren. Door het thans verworven schilderij leeren wij een geheel nieuwe zijde zijner kunst kennen, zooals blijken zal uit de hieronder volgende beschrijving: Ter linkerzijde, op het bordes van het voorportaal van een kasteel in het geboomte gelegen, staan de vrouw, eene dikke matrone, en eenige dochters in kleurige zijde uitgedost; de jonge echtgenoot en vader, officier van een bende ruitery naast het voorportaal opgesteld, neemt afscheid van zijne vrouw; zijn paard wordt door een jongeling aan den toom geleid. In 't portaal staat de schilder met zijn stereotype schildersmuts op het hoofd. Achter den troep paardevolk verrijst een dicht dennenbosch, dat zich naar rechts opent en een doorzicht geeft op een bergachtige streek, waar de lucht aan het opklaren is; overal ziet men paardevolk. Het geheel geeft den indruk of de schilder het oogenblik van het aanbreken van den dag gekozen heeft; over alles ligt een waas. De voorgrond rechts is ledig. De voorgestelde hoofdpersonen zijn buiten twijfel portretten en de wapenschilden op twee plaatsen aangebracht, indien zij slechts voldoende te ontcijferen waren, zouden ons hunne namen kunnen doen vinden, maar dit is helaas niet het geval: alleen springen in het oog het kruis van de orde van St. Michiel en de lelie als hartschild. Beiden vindt men nu terug in het wapen der Van Aerssens,

waaraan een der wapenschilden het meest doet denken. Heeft nu Van Anraadt willen afbeelden het afscheid van Cornelis van Aerssen, Gouverneur van Nijmegen, resideerende op het Valkhof bij zijn vertrek om, aan het hoofd der ruitery, waarover hij kolonel was, deel te gaan nemen aan den aanslag op Amsterdam? Het is niet onmogelijk, maar dan moet hij zijne compositie gemaakt hebben naar gebrekkige gegevens en zeer veel aan de phantasie hebben overgelaten.

Uit de herkomst van het schilderij valt omtrent de afgebeelde personen niet veel af te leiden. De geschiedenis er van is de volgende. Vóór 55 jaar ongeveer hing het te Utrecht bij de familie Trip, zooals de heer J. Ph. van der Kellen mij mededeelde. Het was toen duidelijk gemerkt P. van Anraadt op de plaats waarop, toen het in andere handen was overgegaan, G. ter Burg 1661 te staan kwam, welke handtekening thans op nieuw verdwenen is, nadat de laatste eigenaar, de heer Martin Colnaghi te Londen, deze had doen verdwijnen. De heer Van der Kellen herinnert zich, dat op den voorgrond rechts een vrouwefiguur met twee kinderen gezeten waren, welke groep gecopieerd was naar eene bekende prent van Nicolaas Loir ¹⁾. In 1866 vinden wij het stuk terug op de retrospectieve tentoonstelling te Parijs in de Champs Elysées, alwaar het door den Hertog de Persigny was ingezonden, die, moet men een lateren verkoopcatalogus gelooven, het stuk uit Spanje had medegebracht. In 1877 wordt het in de veiling van schilderijen van Dr. Guérin aangetroffen, daarna in de collectie van den Antwerpschen verzamelaar Koninckx van den Wouwer, die het inzonder op de tentoonstelling van Oude schilderijen te Brussel in 1886 gehouden en in de Gazette des Beaux Arts gaf Henri Hymans o. m. omtrent dit stuk eenige der hierboven vermelde mededeelingen. Het stond toen nog op naam van Ter Borch en werd onder dien naam aan Martin Colnaghi te Londen verkocht, die het aan het Rijks Museum met een aanmerkelijk verlies overdeed.

Het schilderij heeft ontegenzeggelijk goede qualiteiten, maar het is geen stuk van den eersten rang; als werk van Van Anraadt is het zeker belangrijk, ook wegens de moderne opvatting.

Nog valt te noemen een goed portret van *Jan Anthonisz van Ravesteyn*, gemerkt en met het jaartal 1634, afkomstig uit het geslacht Doubleth en naar alle waarschijnlijkheid voorstellende Mr. Jan Doubleth, heer van Sint Annaland, Oud-Ontfanger Generael der Generaliteit.

1) Deze prent stelt voor: Cleobis en Biton, zonen van Kydippe, priesteres van Hera te Argos trekken hunne moeder in een wagen naar den tempel. Ze wordt beschreven in: Robert Dumesnil, Peintre Graveur Français. Tom III pg 188.

Voor de rubriek »zeden en gewoonten,» werd een aardig schilderij aangekocht, een »Jardin d'amour», door of in de manier van Frans Francken den Jonge. Jongelieden zitten koutende en elkaar liefkozende met Bacchus in hun midden rond een tafel in een priëel, waarvan de overhuiving door vier naakte figuren gedragen wordt. In den achtergrond een groot landhuis, op den voorgrond speel- lieden en minnende paren.

Diakenen der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam hebben naar aanleiding van het bezit van een portret van Rembrandt, waarop de heer Bredius hunne aandacht gevestigd had, gemeend aan de onder hunne berusting zijnde portretten, afkomstig uit het Rijpenhofje ¹⁾ een veilige bewaarplaats te verzekeren door deze aan het Rijksmuseum in bruikleen aan te bieden, waardoor tevens aan iedereen de gelegenheid kon gegeven worden ze te zien. Daar, behalve het portret van Rembrandt, nog een 3-tal goede portretten zich onder de 9 stuks bevonden, werd de bruikleen zelf onder de beperkende bepaling aanvaard, dat de stukken bijeen zouden hangen. Deze portretten hingen van oudsher in de Regentenkamer van het Rijpenhofje aan de Rozengracht 129—134 te Amsterdam, van daar werden ze eenige jaren geleden, na te zijn gerestaureerd, naar de Kerkeraadskamer van de Doopsgezinde kerk op het Singel overgebracht. De beste portretten zijn die van :

Goze Centen door *Rembrandt*, borststuk van een jongeling met den hoed op, recht aanziende, de linkerhelft sterk verlicht, omstreeks 1630 geschilderd. Het is een aantrekkelijk portret, dat echter niet onder de beste werken van dien vroegen tijd te rangschikken is. De teekening, vooral van het lijf, is wat verslapt.

Jonas Jacob Leeuwen Dircksz. door *Govert Flinck*, een jongeling ten voeten uit (figuurhoogte \pm 0,55 M.) wandelende in een bosch. Aardig van samenstelling en breed gepenseeld met Rembrandtsche kleuren. Een vroeg werk, gemerkt G.flinck. f. 1636.

Dirck Baltus. Door een onbekenden meester uit de eerste jaren der 17de eeuw. Een zeer goed portret, dat ik niet waag aan iemand toe te schrijven, toch wel van een Amsterdamschen schilder.

Job. Siewerts door *Christoffel Lubienietzki*. Portret in klein formaat; zeker een der beste werken van dezen schilder.

In bruikleen werden nog ontvangen twee belangrijke portretten, geschilderd door Gerard Ter Borch, toebehoorende aan den heer P. W.

1) Zie een artikel van Mr. A. D. de Vries in de Gids van Sept. 1876.

van Doorninck te Bennebroek. Ze stellen voor blijkens hetgeen er achter op te lezen staat: Jan van Duren, Burgemeester en Cameraar van Deventer en Margaretha van Haexbergen, Vrouwe van Mr. Jan van Duren.

De beide figuren zijn ten voeten uit afgebeeld (figuurhoogte ± 0.55 cM.), de man, staande naast een tafel met een roodfluwéelen kleed overdekt; de vrouw naast een leunstoel met dezelfde stof overtrokken. De stukken dagteekenen uit omstreeks 1665, hetgeen is af te leiden uit het groote schilderij van de Deventer magistraat, thans nog in het Raadhuis aldaar, waarop Jan van Duren geheel in denzelfden trant en in denzelfden leeftijd is afgebeeld. De beide portretten kenmerken zich door grooten eenvoud in opvatting, door fijnheid van kleur en door de distinctie die Ter Borch in zijn werk weet te leggen. De doeken zijn in verhouding tot de afmetingen der figuren groot en dit wordt Ter Borch in deze stukken als een grief aangerekend. Ik kan dit niet toegeven, de portretten winnen daardoor in deftigheid. Het portret van den man is met het monogram gemerkt.

Opmerkelijk is het, dat aan deze schilderstukken nimmer eenige restauratie is uitgevoerd, ze zitten nog op de oorspronkelijke ramen, waarop ze met houten pennetjes, die met zorg zijn ingedreven, bevestigd zijn. Ze danken hun goeden toestand zeker voor een deel aan de aanwezigheid van houten paneelen achter tegen de oorspronkelijke lijsten bevestigd.

De laatste, zeker de meest belangrijke aanwinst is de Christus aan het kruis, op de onlangs gehoudene veiling Heeswijk aangekocht. In den verkoopcatalogus wordt het stuk aan Jacob Cornelisz van Oostsanen toegeschreven en daar is grond voor, hoewel het vreemd is dat, waar Jacob Cornelisz stukken van mindere importantie merkte en dat op zeer opvallende wijze, evenals zelfs kleine houtsneden door hem vervaardigd, een dergelijk belangrijk stuk zijn merk niet draagt. Vergelijking met de bekende gemerkte stukken toont ontegenzeggelijk overeenstemming aan, maar ook verschil, zoodat de attributie m. i. twijfelachtig blijft. Daarom doet men voorloopig verstandig het stuk te brengen op »Hollandsche School van het eerste kwart der 16^e eeuw, in de manier van Jacob Cornelisz».

Maar wie de schilder ook zij, dit echt Hollandsche stuk is een waar kunstwerk, vol kleur en expressie, fijn van teekening en schoon van compositie. Sommige figuren zijn als miniaturen behandeld, de koppen hoe klein ook, zijn ware typen, men zou bij enkelen zelfs van portretten kunnen spreken.

Het paneel stelt voor Christus aan het Kruis; links een groep vrouwen met Johannes den Dooper. Maria Magdalena ligt geknield

aan den voet van het Kruis en tegenover haar de heilige Veronica den doek ophoudende. Rechts een groep zeer aanzienlijke ruiters, wier paarden door schildknappen worden vastgehouden. Verschillende tafereelen van de Passie zijn afgebeeld op den heuvelachtigen achtergrond. De figuren, kleiner en kleiner wordende, behouden hun expressief karakter en zelfs de gelaatstreken blijven duidelijk herkenbaar. De tafereelen zijn: het afscheid van Christus en Maria, Christus biddende in Gethsémane, Christus te midden zijner discipelen, eindelijk de ontmoeting van den kruisdragenden Christus met de H. Veronica. Geheel in den achtergrond een groot kasteel op een berg. Om het kruis zwevende engelen, die Christus' bloed in kelken opvangen. Het landschap is met veel liefde en zorg behandeld, geheel in overeenstemming met de figuren.

Daar de aankoop door de Vereeniging Rembrandt is tot stand gekomen en het stuk nog niet in eigendom aan het Rijk is overgedragen, kan het nog wel eenigen tijd duren voordat het schilderij in het openbaar zal worden tentoongesteld. v. R.

De Textiele kunst in het Nederlandsch Museum.

III

(Aanwinsten.)

Overeenkomstig de hier vroeger uiteengezette beginselen, werd in het eindigende jaar de verzameling weefsels stelselmatig uitgebreid. De omstandigheden waren niet ongunstig en dank zij vooral onzen relaties met de buitenlandsche markt, konden enkele prachtige lapjes worden verworven, zooals ze in Nederland niet meer buiten vast bezit plegen voor te komen.

In zooveel mogelijk chronologische orde volgt hier van de voornaamste een korte beschrijving.

1. Keper van zilvergrijsen grond, waarop door afwisselend helderblauwen, goudgelen en licht-rooden, met een doorgaanden bruin-grijsen inslag, een patroon wordt geteekend van naast elkaar staande boomen. Aan den rechten stam ontgroeien sierlijk gebogen takken met groote hartvormige bladeren, waartusschen toegewende vogels zitten. Ongeveer op het midden van den stam is van gebrocheerd goud een masker aangebracht met blauwe kroon.

Dit weefsel is van uiterst fijne zijde. Het bruin op zilvergrijs geeft er een groote voornaamheid aan, die door de weinige détails in levendiger kleuren wordt vervroolijkt.

Ingeweven inscripties in Arabisch (?) cursief — nog niet ontcijferd — bepalen eenigermate de herkomst. Voor de dateering ontbreekt het mij aan vergelijkingsmateriaal, maar in de »Gewebesammlung» te Krefeld heet deze stof dertiend'eeuwsch. (0.25 × 0.175 M.)

2. Grijsblauw keper met inslagen van licht groenblauw, geelgrijs en oranjegeel. Het patroon betaamt uit palmet-vormige figuren met rand van Arabisch (?) lapidairschrift, gedragen door twee groote gerekt hartvormige bladeren en twee gebogen stengels met een madelief, in wier buiging toegewende wolven liggen van gebrocheerd goud.

De vorm der letters komt op dertiend'eeuwsche, aan Sicilië toegeschreven stoffen ¹⁾, veel voor, de groote bladeren vindt men nog terug op veertiend'eeuwsche Arabische voorwerpen. ²⁾

Omstreeks 1300, van een Arabisch getouw, zal dit lapje dus wel genoemd mogen worden. (0,27 × 0.19 M.)

3. Lakrood taf, waarop een gouden inslag een patroon vormt van horizontaal gerijde, uitgeschulpte, met een kronkelenden draak gevulde medaillons, waaromheen fijne rinceaux. Deze laatste wijzen naar Perzië, waar de stof, — blijkens het draakmotief onder Chineeschen invloed — volgens de schikking der Krefeldsche verzameling in de XIIIe eeuw zou geweven zijn. (0.65 × 0.33 M.)

Een groote verdienste van dit weefsel is, dat het, niettegenstaande den geregelden gouden inslag, geheel de soepelheid van stof heeft behouden. Dit is natuurlijk te danken aan de voortreffelijkheid van den gebezigten gouddraad. Deze bestaat uit een zijden kern, waaromheen een smal, verguld reepje leder spiraalsgewijze gewikkeld is. Het materiaal was zóó uitstekend, dat de goudkleur bijna onge-rept is gebleven en de lederachtige aard van het riempje, zelfs bij geringe vergrooting, waarneembaar. Bij de twee eerstgenoemde stoffen is de gouddraad op verwante wijze samengesteld, maar het riempje is dunner, blijkbaar uit z. g. goudvlies gesneden en de vergulding was minder duurzaam, want de draden hebben nog maar weinig goudglans bewaard. Deze laatste is de z. g. Cypersche gouddraad, de eerste zou ik tot de Egyptische of Irakaansche gouddraden willen rekenen. ³⁾

De Cypersche gouddraad — of wellicht een West-Europeesche namaak er van — is tot in de XVIe eeuw in gebruik gebleven. Speciaal in de voortbrengselen der Keulsche randweverij komt hij altijd voor. Het vlies schijnt daar echter nóg dunner en daar ik in reke-

1) B. v. Fischbach — *Ornamente der Gewebe* — Tafel 22, 27A, 104A, 131C.

2) Prisse d'Avannes — *l'Art Arabe* — Pl. 15, 85, 173 etc.

3) Vgl. Karabacek — *Die Persische Nadelmalerei Susandschird* — S. 18—21.

ningen en inventarissen eenige malen »Keulsch goud" ben tegengekomen, ¹⁾ schijnt het mij niet onmogelijk, dat in de XVe en XVIe eeuw ook te Keulen gouddraad gemaakt is.

In de Italiaansche stoffen werd sinds de XVe eeuw een in Italië vervaardigde gouddraad gebezigd, bestaande uit een verguld reepje metaal, (zilver of koper) om linnen of zijden kern gesponnen, die, naar Karabacek terecht opmerkte, »das Zeitalter der steifen brettenen Brokate" inaugureerde.

4. Keper van fijn rood zijden schering met inslagen van roode en gele zijde. Op een koperrooden grond vormen breede gele strepen ruiten, in wier midden een gestyleerde lelie en op wier hoeken, in een uitgespaard ovaal schild, een achtpuntige ster en een achtbladige roset zijn aangebracht. Deze soepele, door den breeden keper glanzende, stof zal van Europeesch fabrikaat en dertiend'eeuwsch zijn ²⁾ (0.16 × 0.22 M.).

5. Fluweelen brokaat. Op grond van karmijnrooden, doorsneden pool moesjes van gouden keper. Veertiend'eeuwsch aan Italië (Lucca?) toegeschreven fabrikaat, belangrijk als vroeg specimen van fluweel. De pool is nog kort; de patroonvormende gouden inslag bestaat uit den bij 3 beschreven draad. (0.27 × 0.11 M.)

6. Halfzijden keper; linnen schering met inslagen van groene en gele zijde en Cypersch goud. Op een met goud geblokten, heldergroenen grond, beschrijft de gouden inslag een patroon van horizontaal gerijde, hartvormige bladfiguren, gedragen op korte stengels met bloemknoppen. Tusschen deze bladerrijen zijn kleine lilies. (0.38 × 0.246 M.)

In de aartbisschoppelijke collectie te Utrecht heet dit weefsel zestiend'eeuwsch. Geheel te onrechte. Ik zag in het Roemer-Museum te Hildesheim (zaal XXII) van deze stof een kasuifel, die blijkens snit en versiering uit het midden der XVe eeuw dagteekende.

Op schilderijen van den meester van het Heisterbacher altaar (Wallraf-Richartz-museum n°. 53 en 54) komt een stof van hetzelfde karakter voor als achtergrond ³⁾. Dit wijst dus op ± 1425 en een andere verwante stof dient als overtrek van een capsa corporalium, gedateerd Keulen 1447. ⁴⁾ De stof hoort dus zeer zeker tot de eerste

1) In den inventaris van een Doornikschen haute-lisseur, opgemaakt is 1505, komt voor: »fillet de Cologne." (*Mémoires de la Soc. hist. et litt. de Tournai* — tome 22, p. 181).

En in een rekening van 1535: »pour avoir broudé d'or de Coulogne autres trois accoustremens d'église" . . . etc. (A. Pinchart — *Archives des arts, Sciences et Lettres*, III, pag. 308).

2) De lelie komt in denzelfden vorm voor op een dertiend'eeuwsche wandschildering, afgebeeld bij Gélis Didot, *La Peinture décorative en France* — pl. 29.

3) Onnauwkeurig afgebeeld bij Fischbach — *a. W.* — Tafel 91A.

4) Afgebeeld bij Bock — *Gesch. der Lit. Gewänder* II; Tafel XXXV, 2.

helft der XVe eeuw. Fischbach noemt haar vijftiend'eeuwsch en Duitsch fabrikaat. ¹⁾

In indeeling en hoofdvorm is dit patroon reeds zeer verwant aan de granaatmotieven. Zooals zich hier telkens uit twee der bladvormige figuren stengels naar elkander toe buigen, die zich vereenigen om de bladeren eener hoogere rij te dragen -- zoodat dan telkens tusschen de spitsen der bladeren van de eene rij de ondereinden van de bladeren der hoogere rij zijn geplaatst -- is ook bij een groep van granaatpatronen de hoofdindeeling gedacht. Tot dit type behoort:

7. Geciseleerd fluweelen brokaat. Op een grond van diep donkergroen, zijn in goud zevenlobbige, met een parelrand omtrokken bladeren, horizontaal gerijd, in wier midden een kleine, vaasvormige, fijnomloofde granaat prijkt en uit wier spitsen fijne ranken zich naar elkaar toe buigen, die de granaten dragen van de bladeren der volgende rij. In het midden der ruitvormige vakken tusschen de bladeren is een ronde granaat geplaatst. Enkele blaadjes der granaten zijn van gekruifd goud, dat een levendige glinstering ontsteekt op het egale blinken van de vlakliggende gouddraden. Binnen de bladeren wordt hun contour door breede lijnen van een langere pool geaccentueerd. (0.53 × 0.46).

Deze sober-prachtige stof is Italiaansch werk uit de XVe eeuw ²⁾.

Een ander (misschien oorspronkelijker) type van het granaatpatroon is dat, waarbij de gelobde bladeren, met de vrucht er in, in horizontale rijen boven elkaar zijn geplaatst (niet op een stengel), hetzij aldus dat de spitsen in één vertikaal vallen, hetzij zóó dat tusschen de spitsen van twee bladeren der eene, de bladeren der hoogere rij zijn ingevoegd.

Van het eerste geval geeft onder onze aanwinsten een voorbeeld:

8. Groen zijden damast, geheel in den geest van een vroeger hier beschreven stof, ³⁾ dat omstreeks 1500 zal zijn gemaakt.

De tweede indeeling zien wij toegepast bij:

9. Fluweelen brokaat. Op grijsblauwen grond van fluweel zijn in gouden omtrekken de zevenlobbige bladeren aangebracht, omgeven door gouden bloemknoppen en dragend een ananasvormige granaat, die met blaadjes en bloemsterren is omloofd. Enkele détails van de vrucht in gekruifd goud. Italiaansch XVe eeuw. (0.52 × 0.305 M.).

1) Tafel 133E. Vgl. zijne *Geschichte der Textilkunst* -- S. 195.

2) Afgebeeld bij Fischbach -- *a. W.* -- Tafel 60B en bij Cole -- *Ornament in European Silks* -- p. 77.

3) *Bulletin* Jg. II, No. 4, blz. 149.

Het derde type van granaatpatroon is de golvende stam, waaraan de granaatdragende bladeren ontspruiten. Omdat dit op Nederlandsche schilderijen het meest voorkomt, heeft men de stoffen met dat karakter wel voor Vlaamsche willen houden. Elders heb ik aangetoond, dat in Nederland vóór de tweede helft der XVIe eeuw geen noemenswaardige patroonweverij heeft bestaan. ¹⁾ — En een blik op de z. g. pestkasuifel van Aosta ²⁾ is toch ook voldoende om vast te stellen, dat dit type in Italië evenzeer voorkomt. In onze verzameling ontbrak het geheel, maar thans zijn een viertal goede voorbeelden er van verkregen.

10. Fluweelen brokaat. Op gouden grond, van wijnrood fluweel een patroon, bestaande uit een breeden gebogen band, waarin een stam, die groote, omkranste bladeren draagt met een door rozen omgeven, breed gepluimde granaat er in. Op eenigen afstand onder het groote blad ontwikkelt zich uit den stam een sierlijk omhoog strevende tak met drie ananassen, lange gekrulde bladeren en groote ombladerde zaadtrossen.

Het patroon staat in fijne omtrekken op den vlakken goudgrond, maar de vruchten en bladeren zijn van vol fluweel, doorspikkeld met goudkrulletjes. (0.685 × 0.31 M.) Italiaansch, einde XVe eeuw. Deze stof hoort tot de weefsels, die Memling gaarne schildert; een dergelijke komt o. a. voor op zijn *Huwelijk der H. Catharina* te Brugge.

11. Fluweelen brokaat, in bouw en kleur aan het vorige nauw verwant. Het rood is minder diep, harder, de teekening verzorgder, terwijl de afwisseling van vol fluweelen partijen met enkele omtrekken meer overdacht schijnt. Het groote blad, nog ovaal bij de vorige stof, is hier bijna cirkelvormig. Een andere ornamentopvatting, de renaissance, kondigt zich hier aan. (0.545 × 0.56 M. binnen de zelf kanten). Italiaansch omstreeks 1500.

12. Fluweelen brokaat, eveneens gelijkend op 10. Over het geheel grover: in den gelen grond minder goud dan bij de twee vorige, het rood armer van kleur. In het patroon is gezocht naar meer symmetrie: de buiging van den stam is gering en onder het blad ontspruit hij in twee takken — naar links en rechts — die elk een groote ananas dragen. Deze zooveel minder fijne stof zou een (Fransche?) imitatie van Italiaansche voorbeelden kunnen zijn en kan daarom zoowel tot het eind der XVe als tot het begin der XVIe eeuw behoreen. (0.70 × 0.45 M.)

13. Fragmenten van een geciseleerd fluweelen brokaat. De stukken zijn te klein en te veel uit hetzelfde deel van de stof ge-

1) *Verslag van het St.-Bernulphus-gilde* over 1900, blz. 1—LVII.

2) Forrer — *Die Kunst der Zeugdrucks.* — S. 87. u. Tafel XXVI.

sneden, om een goed overzicht van het patroon te kunnen geven. Blijkbaar heeft het bestaan uit een golvenden band met veel-vertakten stengel, waaraan de gelobde granaat-dragende bladeren. De kleur is diep indigo op gouden kepergrond, terwijl alle vol-fluweelen deelen met goudkrulletjes bezaaid en enkele détails geheel van gekruift goud zijn.

De blauwe band is als een knoestige boomstam op het goud uitgesneden en draagt ranke stengels, die in sierlijke buigingen zich energiek omhoog winden.

De grootste der fragmenten meten 0.68×0.188 M.

Van voortbrengselen der middeleeuwsche weverij blijven ons nog eenige geweven randen te bespreken, Keulsch werk uit de XVe eeuw.

14. Orfroi van een choorkap, bestaande uit drie aaneengezette randen, de middelste breed 0.106, de beide andere 0.058; lang 1.20 M. Het patroon van de drie randen is in hoofdzaak gelijk: op grond van rood keper, in goud fijne takjes met blaadjes en bloemen afwisselend met de woorden *ihesus* en *maria* tusschen blauwe bloemsterren¹⁾. De breedste band vertoont daarenboven een wapen: op veld van zilver een barensteel van lazuur boven een zigzag van keel.

15. Praetexta van een dalmatiek; gouden grond, waarop, tusschen twee gestyleerde bloeiende boomen in groen, rood en wit, de woorden *sancta* || *anna* in blauwe minuskels (0.134×0.386 M.).

16. Twee fragmenten van orfrois eener dalmatiek; gouden grond, waarop gestyleerde boomen in groen, rood en wit, afwisselend met de woorden *ihesus* en *maria* in blauw, een roset in blauw, wit en rood en een bloemkrans in wit, rood en groen met blauwe *m* er in (0.629×0.062 M.).

Van deze randen is de schering zwaar linnen (touw), terwijl de inslagen uit zijde bestaan. Het goud is een, om een zijden kern gewikkeld, verguld vliesje. Dit laatste is niet zonder belang. Want de »Kölnische Borten» worden tegenwoordig voor liturgisch gebruik wederom nageweven te Krefeld en deze imitaties zijn, behoorlijk vuil gemaakt en gehavend, voor oude randen in den handel gebracht. Maar zij blijven steeds herkenbaar aan het goud, dat niet van een vliesje, maar van een metaalreepje gemaakt is.

Van de zestiend'eeuwsche en latere weefsels, waarvan een vrij groot aantal werd verworven, volge een meer eclectisch overzicht.

De patronen, die zich uit het granaatmotief ontwikkelen, zijn vertegenwoordigd in verschillende specimina. Zoo b. v. een rood

1) Eenigszins verwant is de rand, afgebeeld bij Fischbach — Tafel 133B.

satijn, waarop in geel keper een patroon van gestyleerde granaten, niet in het conventionele blad geplaatst, maar omgeven door concentrische kransen, aan hun top bekrond. En op een paar andere stoffen (blauwzwart damast en groen, geel en wit brokateel) beschrijven gebogen twijgjes met lange bladeren de ronde vakken waarin bij de eene een ananas, bij de andere een vaas met bloemen is geteekend. Ten slotte een polychroom fluweel -- in zeer gehavenden toestand -- dat op gelen grond een patroon te zien geeft van zich splijtende en weer naar elkaar toe buigende bebloemde stengels, die de stof in bladvormige vakken verdeelen, waarin een bloeiende plant; het geheele ornament is groen met donkerroode omtrekken.

Een overgang tusschen deze patronen en de z. g. petits dessins, vertoont een ander veelkleurig fluweel, waarop fijne takken, met bloemen en blaadjes beladen, ruiten teekenen, in wier midden een plant met kelkvormige bloemen. Op grijs gelen, schaars met goud doorweven kepergrond (het goud is een plat metaalreepje), staat hier het patroon in rood, groenblauw en wit.

Deze stof is blijkens textuur en teekening van Oostersch (Turksch?) fabrikaat, maar verschilt van de gelijktijdige Europeesche (midden XVIe eeuw) alleen in de interpretatie van het bloeiende plantje, die naturalistischer is dan een door ornamentale strevingen gepreoccupeerd renaissanceist ze zou hebben kunnen maken. Het schema is blijkbaar uit het Westen overgenomen.

Een Italiaansch pendant van dit weefsel kochten wij in een groen fluweel, doorsneden en getrokken pool op grond van satijn, waarbij de toeleg op styleering der plantmotieven duidelijk uitkomt.

De kleine patronen, die juist in hun groote verscheidenheid van de vruchtbare scheppingskracht der zestiend'eeuwsche patroon-teekenaars getuigen, zijn ook onder onze aanwinsten door verschillende lapjes gerepresenteerd. Zij leenen zich echter minder tot beschrijving. Maar de verzameling was ook zoo gelukkig van een dier Italiaansche »petits-velours» een kasuifel te vinden. Het is in den z. g. Bassgeige-vorm en zal dus wel uit de XVIIe eeuw dagteekenen, maar de stof is ouder en wij hebben hier wellicht te doen met een voorbeeld van het gebruik, dat rijken hun kleederen aan eene kerk legateerden, die dan van de beste stukken kerkelijke gewaden liet maken.

In prachtig frisch-groen staat het patroon in gesneden en getrokken pool op een grond van goudkleurig taf. Het groen bewijst dat dit kasuifel heeft gediend op de dagen der Belijders.

Voor onze verzameling, die meestal uit kleine lapjes bestaat, is dit kasuifel van bijzondere waarde, omdat het, zooveel beter dan coupons, het effect van zulke weefsels laat zien.

Tegen het eind der zestiende eeuw blijft het algemeen karakter der weefselversiering wel hetzelfde, maar de gestrooide bloemen en bladeren worden grooter en langzamerhand minder gestyleerd ge-teekend.

Voorbeelden daarvan geven een veelkleurig zijden lapje, dat op een karmijnrooden grond van satijn, groote bloemen van S-vormig gebogen bebladerde takjes vertoont, in keper van geel-groen en wit en een prachtig zijden fluweel, met groote gestyleerde bloemen van licht- en donkerbruine doorsneden en getrokken pool op groen satijnen ondergrond.

Ten slotte blijven nog eenige groot-gebloemde zijden damasten te noemen, een geschenk van Prof. Six, die het overzicht der Lodewijk-XIV patronen vollediger maken.

Over het geheel vormen de aanwinsten van 1901 een gelukkige uitbreiding der afdeeling textiele kunst.

JAN KALF.

Mauritshuis.

Van zijnen directeur ontving het museum twee stillevens in bruikleen, het eene een doode kip voorstellend en geschilderd door *Karel Slabbaert*, links beneden voluit gemerkt; het andere een vanitas: boeken, een aardbol, zandlooper, enz., door *I. ver Meulen* op paneel gebracht. Door deze aanwinst is het mogelijk geworden, een vroeger met voorbehoud aan *Collier* toegeschreven stillevens in dit museum met zekerheid aan *I. v. Meulen* toe te schrijven. Voor nadere bijzonderheden omtrent deze kwestie kan ik volstaan met te verwijzen naar het betoog van Dr. C. Hofstede de Groot in Oud-Holland XIX, afl. 3.

Door de welwillendheid van Mr. M. C. L. Lotsy te Rijnzaterwoude kon een aan dezen toebehoorend portret van Johan de Witt, misschien door Hanneman geschilderd, eenigen tijd worden tentoongesteld.

Den Haag, Nov. 1901.

W. MARTIN.

Het Stedelijk Museum de Lakenhal te Leiden.

Het Stedelijk Museum de Lakenhal ontving een viertal portretstukken ten geschenke van Mevr. Douairière E. van Beresteyn te 's-Gravenhage.

Het grootste stuk, 78 cM. breed, 60 cM. hoog, is niet getee-

kend. Het vertoont een groep van vier personen, in het midden zitten Abraham van Hoogenhouck, raad en burgermeester der stad Leiden en zijne echtgenoot Anna Henriette van de Blocquery, de man in laag bruin, met blauw gevoerd gewaad, met lubben en witte das, met den rechterarm op een tafel geleund, waarop een vroedschapskussen van Leiden. Zijne echtgenoot is in lichtpaars satijnkleed, sterk gedecolleteerd en met halve mouwen. Aan hun voeten ligt een rijk bewerkt geel kleed en een mand met bloemen.

Terzijde staan links hun zoon Jacob Hendrick, een jongeling in paars kostuum met witte lubben en das en een lichtgroene sjerp over den linkerarm. Zijn linkerhand rust op een naast hem staanden jachthond.

Rechts, naast haar moeder, staat Susanna Margaretha, gehuwd met Ambrosius Tulleken, raad en schepen van de stad Middelburg in 1750. Zij is in rose gewaad met blauw overkleed over den linker arm. Naast haar ontwaart men in het halfduister een vroedschapskussen van Middelburg.

Op den achtergrond een rijke kamerbetimmering en links een vergezicht, het geheel aan den linker- en bovenkant afgesloten door een gordijn.

De kostuums zijn kleurrijk, doch harmonieus bij elkander geplaatst, vooral dat der moeder is fijn van tint. Het is een goed verdeelde groep, die voor deze periode als schilderwerk niet onverdienstelijk is. De handen alleen zijn wat erg druk en niet altijd volkomen natuurlijk en de bloemen zijn wel het zwakste deel van het schilderij. De gezichten vertoonen groote familiegelijkenis, doch zijn wat weinig doorwerkt. Vooral de oogen. Het stuk is volgens eene aantekening op den achterkant, geschilderd in het jaar 1742.

Van J. Palthe zijn er twee portretten van Ambrosius Tulleken (geboren 1723?) en Susanna Margaretha van Hoogenhouck (geb. 1727), beiden kniestukken, de man, bijna van voren, in gesloten wit met goud geborduurd wapenrok met blauwen jas, en bandelier. Hij heeft een jachtgeweer in de linkerhand en naast zich een jachthond, waarvan alleen de kop zichtbaar. De vrouw is links gewend, in wit satijnen kleed met paars rood overkleed over den rechterarm.

Beide portretten zijn 40 cM. breed en 51 cM. hoog.

Het vierde portret, door J. van der Hulst, in ovaal, 20½ bij 26½ cM., stelt voor Jan van HoogenhouckTulleken, hun zoon, in 1762 te Leiden geboren. Hij is het uniform van vice-admiraal en versierd met twee ridderorden en de medaille van Doggersbank. Het portret stelt hem voor op gevorderden leeftijd.

De prentcolletie der gemeente, waarvan nog het historisch gedeelte en de portretten op het museum berustten, is naar het archief overge-

bracht. Het museum ontving daarentegen uit de door den vorigen archivaris Mr. Ch. M. Dozy aan de Gemeente gelegateerde collectie prenten en teekeningen een prachtige teekening van Lucas van Leyden, met de bekende L geteekend en met het jaartal 1521. Het is het portret van een man in de kracht des levens, met krachtige doch fijn gesneden gelaatstrekken, met een barret op het hoofd.

De kop is zeer doorwerkt en sterk van impressie en is een zeer goed specimen van de kunst van dezen Hollandschen Dürer. De overlevering wil hierin een zelfportret zien van den meester, doch hiervoor zijn geen verdere aanwijzingen. Het vertoont geen gelijkenis met het bekende zelfportret van 1525. Waar het jaartal overeenkomt met het bezoek van Lucas aan Antwerpen, acht ik het waarschijnlijker dat hier een der Antwerpsche vrienden is afgebeeld.

Van den linkerbovenhoek ontbreekt een gedeelte met het bovenstuk van den barret. Overigens is de teekening, behoudens een paar olievlekken onderaan, in zeer goeden staat.

De teekening is 35 cM. breed en 26 cM. hoog.

Deze aanwinst is dubbel te waardeeren, daar het museum geen teekening van dezen meester kon aanwijzen.

Ten slotte valt nog de aankoop te vermelden van een tegel-tableau (8 bij 5 tegels) met voorstelling van het Amsterdamsche veerhuis te Leiden, waarbij ook de belendende perceelen aan den Ouden Rijn en de voorliggende straat en gracht met lossende schepen zijn afgebeeld. Eigenaardig hierbij is, dat de paarse rand, die het tableau omsluit, met de blauwe tegels van het stuk één geheel vormt.

J. C. OVERVOORDE.

Onder de laatste aanwinsten van het Stedelijk Museum te Utrecht vallen te vermelden een gothieke archiefkast van het Domkapittel te Utrecht en een canapé Louis XVI, beiden afkomstig uit de Domkerk, een paar glazen bokalen met de wapens van prins Willem IV en verschillende medailles.

Oude Monumenten.

De toren aan de Kerk der Ned. Hervormde Gemeente te Sprang. (N.-Br.)

Wij noodigen den welwillenden lezer uit, zich in den geest met ons te begeven naar het overbekende centrum der Noord-Brabantsche schoenenindustrie, de zoogenaamde Langstraat, waarvan het bedrijvige Waalwijk het middelpunt vormt.

In laatstgenoemde gemeente aangekomen, knoopten wij met eenige ingezetenen een gesprek aan over de bezienswaardigheden der plaats en van den omtrek en komen hierdoor tot de wetenschap, dat in het dorpje Sprang, gelegen op een afstand van 25 minuten gaans van Waalwijk, eene oude kerk staat met eenen zeer merkwaardigen toren.

Immers wij vernemen daar uit den volksmond, dat in dien toren een gat is ontstaan, dat door geen menschenarbeid tot op heden is kunnen gedicht worden.

De bres, waarvan sprake, is ontstaan, zoo gaat onze zegsman voort, nadat de kerk in 1609 formeel voor de Katholieken gesloten werd en Cornelius Hanecopius zich aldaar in 1613 als predikant vestigde.

O. L. Vrouw zou toen door die opening zijn uitgevlogen en de duivel daardoor binnengekomen, reden waarom het gat niet meer is dicht te maken.

Wij geven deze bijtende zinspeling, zooals de volkstraditie ze ons verhaalt.

Wij, mannen van het vak, wij vonden in deze mededeeling prikkel te over, om ons met eigen oogen in het beschouwen van dit merkwaardige bouwwerk met zijn traditioneele opening te gaan verlustigen.

Vol verwachting nemen wij derhalve onzen weg door de gemeenten Waalwijk en Besoyen, welke volkrijke plaatsjes onmiddellijk aan elkander grenzen; van uit de meeste huizen klinkt ons het vroolijk hamergeklop als welkomstgroet te gemoet, als wilde het den vreemdeling te kennen geven, dat hij zich bevindt in eene streek, waar de schoenmakersindustrie den scepter zwaait.

Vervolgens overschrijden wij de spoorbaan 's-Bosch-Zwaluwe en een lijnrechte straatweg ligt voor ons open, aan welks uiteinde in het verre verschiet wazig, schilderachtig uit de nevelen opdoemt de bewuste toren, het doel onzer weetgierigheid.

Allengskens teekent hij zich bij elke schrede, die wij naderen, scherper af, totdat wij weldra zijne omtrekken, helder en duidelijk tegen de blauwe lucht afstekend, in alle bijzonderheden kunnen bewonderen.

De dorpsstraat geleidt ons langs de zuidzijde der kerk tot aan den toren.

Nog versch ligt de reeds medegedeelde legende ons in het geheugen, zoodat men het ons niet euvel zal duiden, indien wij, alvorens den toren in zijne onderdeelen te bezichtigen, op de eerste plaats aan onze opgewekte nieuwsgierigheid willen voldoen en met zenuwachtigen haast het bewuste gat opsporen.

Opsporen is het juiste woord, want eerst na eenigen tijd zoekens slagen wij er in, het legendarische gat te ontdekken, doordat de zuidzijde der kerk en de zuid- en westzijde van den toren door dicht gebladerte aan het oog worden onttrokken.

Eindelijk echter wordt onze moeite ruimschoots beloond en vinden wij een plekje, van waaruit wij de opening in haar geheel kunnen overzien; wij staan verbaasd over de enorme grootte van de gapende bres, opgetogen van bewondering zien wij op tegen den schoonen toren, die, niettegenstaande de wonde, hem onmedoogend door den Tijd toegebracht, op ons een blijvenden indruk teweeg brengt.

Het is dan waarschijnlijk ook juist de grootte der opening, die de oorzaak is, dat nimmer tot restauratie besloten is; immers een herstelling in den oorspronkelijken toestand zou duizenden guldens bedragen en klaarblijkelijk is het te wijten aan den financielen toestand der gemeente, dat de noodige herstelling tot op heden is achterwege gebleven.

De opeenvolgende besturen oordeelden het toen raadzaam, de afgebrokkelde opening zooveel mogelijk aan het oog te onttrekken en het is ons nu duidelijk geworden, waarom aan de zuid- en westzijde van den toren boomen geplant zijn.

Daar de toren eene zekere architectonische waarde bezit, kwam het ons loonend voor enkele Noord-Brabantsche geschiedschrijvers daaromtrent te raadplegen.

Aan Schutjes, den jongsten geschiedschrijver van het Bisdom van 's-Hertogenbosch, ontleenen wij gedeeltelijk het volgende:

Sprange, wel eens 's Heerensprang genaamd, bevat het dorp Sprang met het gehucht Sprangschevaart (sprang beteekent doortocht en kan ook zijn naam ontleenen aan eenen sprank bij eene waterleiding) 's Heerensprang beteekent dus sprang aan de 's Heerenvaart of turfvaart, die de grens vormde tusschen Sprang en Venloon (Loon-op-Zand.)

De pastoors van Loon-op-Zand namen den dienst te Sprang

waar, doch tijdens de godsdienstwoelingen, die vooral in 1572 woedden, werd de uitoefening van den dienst door de Loonsche geestelijken gestaakt, daar Sprang een Statendorp was geworden en de Katholieke godsdienst niet langer getolereerd werd.

De Katholieken van Sprang moesten in het vervolg, wilden zij niet verstoken blijven van de troostmiddelen van hunnen godsdienst, hun toevlucht nemen tot het naastbij gelegen Spaansche grondgebied; het is immers bekend, dat Hugo de Groot op zijne vlucht naar Frankrijk, te Waalwijk aangekomen, zich daar reeds op Spaansch grondgebied bevond en dus vrij was; de omliggende plaatsen Besoijen, Baardwijk, Elshout, Vlijmen, Sprang e.a. behoorden echter tot Holland en werden daarom Statendorpen genoemd.

Volgens een document, te Sprang berustende, zou Besoijen een paar jaren (1611—1613) kerkelijk met genoemde gemeente zijn verbonden geweest. De bekende Cornelis Hanekop (ius), om zijne zachtzinnigheid door Vondel in een zijner hekeldichten tegen andere predikanten in Amsterdam in bescherming genomen, was toen als predikant te Sprang gevestigd.

Vervolgens vinden wij nog de mededeeling der reeds verhaalde legende met de bijvoeging, dat eene andere traditie bestaat, die luidt, dat de pastoor van Sprang van het geloof is afgefallen, waarom de Maagd Maria uit de kerk zou gevlucht zijn; doch van pastoor kan geen sprake zijn, en dat een rector of beneficiaat de dwaling heeft omhelsd, is niet uit de kerkelijke archieven gebleken.

Trouwens slechts weinige of bijna geene documenten uit den Katholieken tijd zijn in die archieven te vinden; alleen kunnen wij daaruit opdiepen, dat het ambacht Sprang vermoedelijk omstreeks 1300 zijn eerste bedehuis, nl. een kapel, kreeg.

Zooals reeds gemeld stond deze onder het toezicht van den pastoor van Loon-op-Zand; uit de tiendrechten, welke onder Sprang ressorteerden, werd de geestelijke, welke de kapel bediende, onderhouden; dit blijkt uit eene akte, dd. 19 April 1427, in het kerkelijk archief berustend.

In het jaar 1464, tijdens de regeering van Filips van Bourgondië, rezen er geschillen tusschen den toenmaligen pastoor van Loon-op-Zand, nl. Jan van Beringen, en den rentmeester der Domeinen in Holland, welke laatste beweerde, dat de tienden onder Sprang aan de Domeinen toebehoorden.

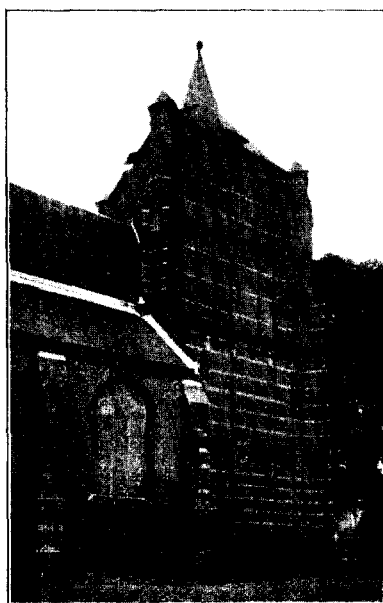
De verschillende daarover gevoerde rechtsgedingen, alle saamgevat in eene »Ordonnantie van Filips van Bourgondië, rakende de kapel te Sprang en hare tienden, ten behoeve van heer Jan van Beringen, pastoor te Venloon (Loon-op-Zand) 16 Juli 1464», hadden tot resultaat, dat Jan van Beringen in zijn recht werd gehandhaafd,

maar dat na diens dood de Sprangsche kapel van Loon-op-Zand zou gescheiden en tot parochiekerk verheven worden.

Links boven dit document, waarvan de eensluitende copie is opgenomen in den derden jaargang van *Taxandria*, tijdschrift voor Noord-Brabantsche Geschiedenis en Volkskunde, staat: *Translaet vuyt een copie autenticque gescreven int parquemet, altijt onder behoirlijcken correctie des beterhen verstaende.*"

Van dien tijd ook dateeren de toren en de drie daaraan grenzende travées der kerk.

En ten slotte is nog een document bewaard gebleven, waaruit blijkt, dat de schoolmeester in 1612 door de jongens een partij

steen en heeft doen opruimen, die van den toren waren afgebrokkeld. Toen had er dus reeds eene gedeeltelijke instorting plaats gehad of, wat even goed mogelijk is, is de enorme bres, zooals wij haar thans gevonden hebben, omstreeks dezen tijd in haar geheel omvallen ontstaan.

In de »Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's Bosch' van J. A. Coppens toont eene tabel ons aan, dat de bevolking van Sprang overwegend protestant is, hetgeen in de katholieke provincie Noord-Brabant voorzeker opvallend is.

Verdere bijzonderheden omtrent kerk of toren hebben wij niet kunnen ontdekken; ook van der Aa geeft ons geen belangwekkend

nieuws; wel deelt hij mede, dat de toren in den Franschen tijd tot telegraaf gediend heeft, dat hij aan de zuidwestzijde van eene aanzienlijke hoeveelheid muurwerk is beroofd, van boven tot beneden toe, maar veel licht kan ook deze geschiedschrijver ons niet verschaffen.

Wij hebben het dan ook nuttig geoordeeld ter plaatse zelf een nauwkeurig onderzoek in te stellen en zijn thans in staat de volgende bijzonderheden uit eigen ervaring mede te deelen:

De bewuste toren, na 1464 gebouwd, eigendom der burgerlijke gemeente, ligt aan de westzijde der Ned. Hervormde kerk, is in baksteen opgetrokken, (12 lagen meten 0,73-0,75 M.) en aan de buitenzijde voorzien van banden uit witte steen; uitwendig wordt hij door twee waterlijsten in drie deelen verdeeld.

Het zuid-westelijk gedeelte van den toren, bestaande uit bijna de helft van den westgevel, den zuid-westelijken contrefort en den aan de zuidzijde gelegen traptoren, is ingestort.

Een onderzoek naar de fundeering gaf nauwkeurig de grootte en den stand van den traptoren aan, terwijl duidelijk zichtbaar was, dat de fundeering naar den zuid-westhoek overhelde; wij komen dus tot de gevolgtrekking, dat er eene instorting, geene geleidelijke afbrokkeling, moet hebben plaats gehad, doordien de fundeering verzakt is.

De plaatsing van den traptoren aan de westzijde van den zuidmuur, gedeeltelijk in den zuid-westelijken contrefort, komt ons allerongelukkigst voor, daar de verbinding van den zuid- en westmuur in den hoek gebroken wordt.

Geen voorbeeld van dusdanige plaatsing van eenen traptoren is ons bekend; immers worden deze doorgaans midden in den noord- of zuidwand aangebracht, of wel in eenen hoek, steunend tegen den kerkmuur.

Na de instorting is men verplicht geweest onder de vloerbinten, die in den westmuur steunden, een balk aan te brengen, die zelf in den noord- en zuidmuur zijn steunpunt vindt.

Zooals bij meerdere torens het geval is, is ook het grondplan van dezen toren niet quadratisch; van Noord naar Zuid gaf de opmeting 5,23 M., van Oost naar West 5,76 M. tot uitkomst.

Inwendig komen in den toren geen versnijdingen voor, zoodat deze maten voor alle verdiepingen gelijkloidend zijn.

Gelijkvloers zijn de torenmuren 1,84 M. zwaar, boven de eerste buitenversnijding wordt deze maat 1,74 M. en boven de tweede buitenversnijding 1,52 M.; de geheele hoogte van het metselwerk bedraagt 24 meter.

Treden wij den toren binnen, dan vinden wij in den noord- en zuidwand verscheidene nissen en blindvensters, op verschillende wijzen afgedekt.

Door het aanbrengen dezer indiepingen wordt bouwmateriaal uitgespaard en tevens worden de wanden op eene schoone wijze versierd.

Dat nissen en blindvensters in torens worden aangebracht is geene zeldzaamheid, doch nergens in ons vaderland troffen wij ze zoo talrijk en sierlijk aan als in den toren te Sprang.

Klaarblijkelijk had men bij het ontwerpen van den toren het plan, het gewelf lager aan te leggen, hetgeen zichtbaar is aan eene uitgespaarde groef, waarin later het gewelf zou moeten aansluiten; tijdens den bouw heeft men dit plan echter laten varen en eene tweede, hooger aangebrachte groef gemaakt. Het gewelf zelf laat intusschen nog op zich wachten, daar men nl. nooit tot de uitvoering dier plannen is overgegaan.

De oostzijde vertoont een grooten, spitsboogvormig getoogden boog, die eertijds verbinding gaf met de kerk, doch thans is deze met een 0,59 M. zwaren muur, waarin een poortje voorkomt, dicht gemaakt.

Aan de westzijde bevond zich vóór de instorting een rijk geprofileerde, ellipsvormig getoogde ingang, waarboven een eveneens rijk geprofileerd, spitsboogvormig getoogd, vierdeelig venster prijkte.

Deze profielen zijn nog aanwezig en verschillende gegevens maken eene herconstructie zonder fantasie mogelijk.

Op de hoeken van den toren zijn overhoeks geplaatste contreforten, metende 1,64—1,35 M., terwijl de ingestorte traptoren 2,10 M. in diameter was en muren bezat van 0,34 M. zwaarte.

Deze traptoren voerde tot de hoogste verdieping onder den helm.

De eerste verdieping heeft aan drie zijden diepe rondboogvormig getoogde nissen, waarin lichtopeningen aangebracht zijn; de vierde of oostelijke wand heeft behalve een dichtgemetselde opening, die toegang gaf tot eene thans niet meer bestaande brug, op de dwarsbalken der kerk nog eene opening, welke naar den kerkzolder leidt, terwijl in den noordhoek van dezen wand een schoorsteen in den muur is uitgespaard.

Ook op deze verdieping vinden wij langs de wanden wederom eene groef, voor een nimmer ten uitvoer gebracht gewelf aangelegd.

De verdieping gelijkvloers is 13 M., de eerste verdieping 10 M. hoog.

De tweede verdieping brengt ons onder de 12 M. hooge, achthoekige spits, hier bevindt zich de klokkenstoel met 2 klokken.

De eene van 1750 is 1,17 M. in doorsnede en 0,98 M. hoog; zij is voorzien van het volgende opschrift:

»Dese klok is gegoten in den jare 1750 door Alexius Petit, »Mr. klokkegieter tot Someren. En als doen Schout van Sprangh was

»Corstiaan van de Werke. Borgem^r, Govert de Rooy en F. Leempoel.
 »Scheepenen G. Oerlemans. P. Boezeren. A. Kivits. C. van Dijk.
 »Z. Scholt, A. de Jong en R. Ambrosius. Secretaris Petrus Heijmans”

De andere klok van 1475 is 0,82 M. in diameter, terwijl de hoogte 0,68 M. bedraagt.

Hiervan luidt het opschrift als volgt:

»Elkeer luij als ic bescrei de doden ende roep den levenden
 »tot Godes dinste. 1475. Steven Butendijc maecte mi”.

Laatstvermelde klok is derhalve aangebracht eenige jaren, nadat de toren gebouwd is.

De tegenwoordige torenspits is niet meer de oorspronkelijke; teekeningen van omstreeks het einde der 18e eeuw geven een anderen vorm te zien.

Ook uitwendig is de toren versierd met nissen; die der benedenverdieping zijn van boven vlak afgedekt; op de eerste verdieping worden zij door posten twee aan twee (zuidzijde) en drie aan drie (noord- en westzijde) aaneengekoppeld en zijn spitsboogvormig afgedekt.

Aan de tweede verdieping zijn de nissen wederom aaneengekoppeld, doch door een daarover heen loopenden spitsboog zijn zij in blindvensters veranderd.

De van onder rechthoekige contreforten ontwikkelen zich in pinakels en verkrijgen geleidelijk een minderen voorsprong, zoodat zij ter hoogte van de gootlijst quadraatvormig zijn en door kapjes van hout met leien worden afgedekt.

Al deze bijzonderheden hebben wij aan ons onderzoek te danken; het eenige vermeldenswaardige blijft nu nog mede te deelen, nl. dat in 1869 eene oude, tienkantige, hardsteenen doopvont onder den vloer der kerk is gevonden, één el in doorsnede en een half el diep; waar dit gevonden stuk echter gebleven is, kunnen wij niet berichten. Het is destijds verkocht.

Wij willen dit opstel eindigen door onze denkwijze te zeggen over het al of niet wenschelijke der restauratie van het gat en den toren.

Het is onze meening, dat de bestaande toestand des torens dringend herstel noodig heeft, want behalve de groote bres aan den zuidwesthoek — vertoonen zoowel de waterlijsten, de noordwestelijke contrefort als verschillende muurvakken, dat restauratie hoog noodig is.

Ruw berekend zullen de kosten van herstelling van het ingestorte gedeelte ± f 5000.— à f 5500.—, bedragen, daar eene hoeveelheid van ongeveer 250 M³. metselwerk benoodigd zal zijn, om de opening te vullen; eene algeheele herstelling van den toren zal de som van f 6000.— niet overschrijden,

Wordt deze toestand nog langer bestendig, des te meer zullen de uitgaven bij eventuele herstelling stijgen; thans nog is het niet te laat om goed werk tot stand te brengen; nog zijn alle gegevens duidelijk na te sporen, hetgeen na eenige jaren misschien niet meer het geval zal zijn.

Het is ons bekend, dat het huidige gemeentebestuur in loffelijken ijver pogingen in het werk stelt, om gelden te verkrijgen tot restauratie van den toren;

wij hopen van harte, dat het in zijne edele pogingen moge slagen, zoodat spoedig tot herstelling kunnen worde overgegaan, opdat de toren, eenmaal een mikpunt van spotternij voor de omwoners, voor den vreemdeling worde een bouwwerk van bewondering, voor den bezoeker een voorwerp van ontzag en eerbied.

Wij wenschen het gemeentebestuur het beste welslagen toe in zijn prijzenswaardig streven, opdat dit monument voor Nederland moge behouden blijven en door zijne verheffing in zijn ouden luister in lengte van dagen moge aantonen, dat onze vaderlandsche kunst ook zijne kleinere monumenten in eere weet te houden.

ADOLPH MULDER.

's-Gravenhage, December 1901.

Doopvont te Almelo.

De in den tuin der roomsche pastorie opgegraven doopvont is van Bentheimer steen, vrij gaaf, een achtkantig bovenstuk met ronden rand, staande op een slanker achtkantig benedenstuk.

De 8 bovenzakken zijn beurtelings ingenomen door twee Gothische raambogen; de andere vier vakken bevatten ook een Gothische figuur.

In een der vakken met raambogen staat als steenhoudersmerk eene L.

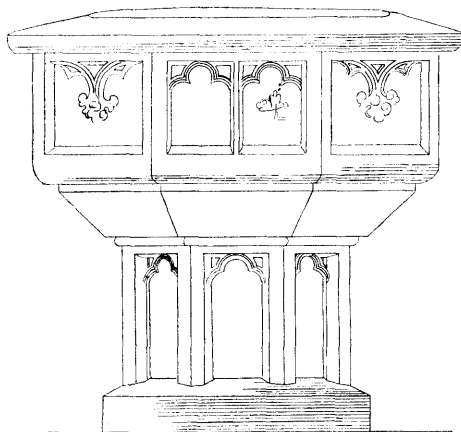
De raambogen gelijken iets op die der doopvont te Kampen, afgebeeld en beschreven in: »Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren 1842, blz. 93,» maar zijn dichter aan elkaar.

Toen de tegenwoordige Deken en Pastoor voor ruim 25 jaar hier kwam, vond hij in den pastorietain aanwezig een bloembed, omgeven van een steenen rand, den bovenkant der doopvont, die mer zand gevuld was. Wat voor steenen rand dit was, is nooit onderzocht.

Bij de ontgraving van het terrein ter zake van den nieuwen bouw eener roomsche kerk, werd ook deze bloembak losgegraven, die toen bleek op een voetstuk te rusten, dat rechtstandig in den grond stond. Hoe en wanneer het in dezen stand daar gekomen is, kan niemand zich herinneren.

In 1236 kreeg de Heer van Almelo verlof een kapel te bouwen: uit een charter van 1299 blijkt, dat ze toen *ecclesia curata* was met een plebaan en kerkmeesters en dat ze deel uitmaakte van het kasteel Almelo; in dit charter is van een *ecclesia inferior* sprake, zoodat er grond bestaat voor de meening, dat de kerk als eene »dubbel-kerk» ingericht was.

In 1390 gaf bisschop Hubertus van Yppuse een aflaatbrief aan de parochiekerk der martelaren St. Mauricius en Georgius te Almelo.

Hij, die »ad fabricam luminaria, ornamenta aut quaevis alia necessaria» schonk, verdiende aflaat.

Nu vermoed ik, dat tot de geschenken, omstreeks 1390 gegeven, de doopvont behoord heeft en dat deze, toen bij de reformatie pastoor Holtman zelf overging, met de kerk aan de gereformeerden kwam, die ze vermoedelijk als „oud vuil” opgeruimd hebben, toen in 1733 de kerk bijna geheel werd afgebroken. cf. Versl. & Meded. der Vereeniging tot beoef. van Overijss. regt en geschiedenis XI. 45. XXI 3, 21, 26.

Deze doopvont, niet vernield, schijnt of door den Heer van Almelo of door het Kerkbestuur bewaard te zijn en zal vermoedelijk aan de roomschen teruggegeven zijn, toen zij in 1784 krachtens verlof van de Vrouwe van Almelo, een kerk gingen bouwen; voor welk verlof *f* 6000 betaald moest worden. Bevorens behoorde Almelo onder de statie Tubbergen.

De doopvont, opnieuw in gebruik genomen, is vermoedelijk uit de kerk verwijderd, toen men een voor het oog mooiere vont kon aanschaffen en in den pastorietuin als vaste bloembak ingegraven.

Mr. R. E. HATTINK.

Het graf, de graftombe en het beeld onder den baldakijn van Hertog Karel van Egmond in de St.-Eusebius- of Groote Kerk te Arnhem.

HET GRAF.

Hertog Karel, de laatste hertog van Gelder, overleed te Arnhem, den 30sten Juni 1538. De geschiedschrijvers verhalen, »dat hy geleefd »heeft zeventigh jaeren, zeven maenden, drie mael zeven daghen ende tweemaal zeven uyren.”¹⁾

Volgens het testament, dat hij naliet, werd, onder meer, ¹⁾ aan de uitvoerders hiervan — de Graaf van Bronkhorst, de Graaf van Meurs en Seger van Arnhem — opgedragen, »sijn lichaem in 't »Klooster van Monickhuysen te doen onderdelven.”

Hieraan is slechts in zooverre uitvoering gegeven, dat alleen zijne ingewanden aldaar werden begraven. Zijn hart toch werd in de Minderbroederskerk ²⁾ ter aarde besteld, terwijl het overige van zijn lichaam in de St.-Eusebiuskerk te Arnhem werd bijgezet.¹⁾

De plaats, waar in de Minderbroederskerk het hart van den hertog was begraven, was na verloop van tijd niet meer met juistheid bekend, want in 1630 werd dit graf door de Kerkmeesters dier Kerk verkocht. Zij meenden, wijl dit niet in het grafregister was geboekt, dat dit als een ledig graf, aan de kerk toebehoorde.

Toen de doodgraver den 7^{den} Maart van dat jaar dit graf opende, vond hij »een gemetzeld kelderken ende 't selve doerslaende, »daerin een houten kistgen staen op een iseren roosterken, synde het »houten kistgen genoegsaem vergaen, in 't welcke lach een looden »vierkant kistgen rontsom toegesoldeert, daer boven an opstonde »gesneeden het wapen van den Hertoch ende daer onder deese inscriptie, met groote letteren: COR · ILLVSTRISSIMI · PRINCIPIS · »KAROLI · DVCIS · GELRIE · Anno. 1538 · HIC · SEPVLTVM · »EST.”³⁾

Op eigen gezag sneed de inmiddels daarbij gekomen koster

1) Slichtenhorst, Geld. Gesch. pag. 435. Onder andere nagelaten curiositeiten waren ook een leeuw en eene leuwijn. Philips, Landgraaf van Hessen, was op het bezit daarvan zoo gesteld, dat hij de tusschenkomst van den Keurvorst van Saxen, Jan Frederik, vroeg, die eigenhandig Hertog Willem verzocht, »dat hy dese beesten voor eene eerlyke belooning tot behoef van den »Landgrave zoude willen af-staen.” Desniettemin had hij ook vele en groote schulden nagelaten. Nijhoff, Inv. v. h. oud-archief (p. 196).

2) Het klooster strekte zich uit tusschen de Broeren- en Langstraat en tusschen de Helsteeg en Nieuwstraat. Het werd in 1488 gesticht, in 1610 herbouwd, in 1747 hersteld en in 1805 gesloopt. Zie Besch. v. Arnhem door Mr. J. W. Staats Evers. (1868.)

3) Raadsignaat van 10 Maart 1630. Zie ook v. Hasselt. Kroniek pag. 272 en Arnhem *F. O. B.* Volgens Slichtenhorst in zijn Geld. Gesch. pag. 434, »vertoonende twee eensdeels vergulde »leeuwen, zijnde het wapen van Gelderland, neffens dit opschrift: »»Hier Is Het Hert Van Den »»Doorluchtighen Vorst Karel Hertogh Van Gelder In Het Jahr MCCCCXXXVIII Be- »»graven.””

dit looden kistje open en vond daarin »een kleiner vierkant kistgen ofte dose van silver, hebbende het wapen ende deselve inscriptie »als boven, met een sleuteltgen daerby daer meede het geopent »konde worden.”¹⁾

Dit kwam ter kennis van den Raad, die het kistje op het Raadhuis liet brengen. Aldaar werd het geopend en »heeft men daer in »het harte des Hertochs noch genoegsaem in 't geheel met eenige »balsameringe bevonden.”

Nadat de leden van den Raad zich hiervan hadden overtuigd, werd op »advies van de Heeren van den Hove en Reekenkamer,” den 10^{den} Maart 1630 besloten, dat »ter eeren van den Hertoge het »kelderken vernieuwt, het silver kistgen wederom in 't Loden ver»soldert, een nieuw houten kistgen daarom gemaect ende alles wederom »op d'oude plaatse in vorigen state sal gebracht worden, quod factum est.”²⁾

Dat het advies verder ook is gevolgd door³⁾ »daer op te doen »leggen een teicken ofte marcksteen” blijkt uit dat besluit niet.

Het hart van den hertog bleef daar rusten, totdat de Magistraat in 1805 besloot de Minderbroederskerk af te breken. Van dit voornemen werd aan het Departementaal bestuur kennis gegeven, waarop het Ged. Bestuur, waarnemende de Auditiekamer in Gelderland, d. d. 18 September 1805, berichtte, dat het Dep. bestuur het den 13^{den} te voren had geauthoriseerd om bij het afbreken van die kerk de noodige voorzieningen te treffen.

Deze waren onder meer, »dat het kistje, waarin het hert van »Hertog Karel van Egmond in 1630 andermaal begraven wierdt, werde »overgebracht in de groote kerk in de kelder, daar 't ligchaam van »gem. — Hertog is rustende en dat hieromtrent voor de Memorie van »de posteriteit naar behooren worde gezorgd.”⁴⁾

Ten einde hieraan te kunnen voldoen werd den 20sten September 1805 eene gecombineerde vergadering gehouden van de leden van het Ged. Bestuur — de Heeren Hugonpoth en Tulleken — met gecommiteerde leden uit den Magistraat, de Schepenen — tevens Opperkerkmeesters zijnde — Dr. W. R. Brantsen en H. W. Brouwer, waarvan de laatsten werden bijgestaan door den Secretaris J. A. Wentholt. In die vergadering werd besloten, dat den volgenden morgen in de Minderbroederskerk de begraafplaats van dit hart zou worden opgezocht, welke weder niet met eenige juistheid was aan te wijzen.

1) Slichtenhorst zegt in zijn Geld. Gesch. pag. 434, »waer in een sleutel stack met zijde »omwonden.”

2) Raadsignaat van 10 Maart 1630.

3) Mem. en Res. v. h. Hof v. Gelderland.

4) Mem. en Res. Boek v. h. Dep. Bestuur van Gelderland.

De vergadering besloot tevens bij ontdekking van het graf, dit te openen, het kistje daaruit te nemen en voorloopig ten Raadhuiſe te bewaren.

Op den volgenden dag waren voornoemde heeren — de eerſten geaſſiſteerd door den Auditeur Dr. G. van Haſſelt — op het bepaalde uur ter plaatſe bijeen, waar bovendien bijna de geheele Magiſtraat met haren oudſten Secretaris Thibout, den Onderkerkmeester Enſchut, eenige Rijks- en gemeentelijke ambtenaren en enkele Burgers tegenwoordig waren.

Er werd veronderſteld, dat de grafſtede zou zijn vóór het voormalig hoogaltaar dier kerk, »alwaar een ſerk van min gewoone groote, »maar welk door dezelveſ inhakkkingen en overgeblevene blijken »van ingegooten lood een daar in voormaals geſoudeerde koopere »plaat en die dan met een opſchrift, en alzo een meer dan gewoonen »dekſteen te vermoeden gaf.” Die zerk had het nummer 68.

Ter plaatſe werd werkelijk het gezochte graf gevonden. Het houten kistje bleek evenwel vergaan te zijn, maar een langwerpig kistje, uit dik lood ſamengesteld, waarvan echter een der korte wanden had loſgelaten, was nog aanwezig, ruſtende op een ijzeren rooſter. In dit looden kistje vond men het zilveren kistje, dat door een zeer dik bruingeel roeſt aan het eerſtgenoemde was vaſtgeraakt. Zooals het een en ander zich bij de ontdekking vertoonde, werd het naar het Raadhuiſ overgebracht.

Inmiddels had men beſloten, dat met het zoeken naar den grafkelder van den Hertog in de Groote Kerk den 23^{ſten} September een aanvang zou worden gemaakt. De plaats hiervan was al evenmin bekend, als nog kort te voren met die, waar het hart van den hertog begraven lag, het geval was. Waar de ingewanden te Monnikhuiſen¹⁾ begraven zijn, is evenmin bekend, hiervan ontbreekt de geringſte aanwijzing.

De gecommitteerden uit den Raad vermeenden, dat de kelder niet onder de graftombe in de kerk was, maar daarnaaſt. Toen dat graf in 1751 aan den Heer L. van Ruijven werd verkocht en dientengevolge werd geopend, bevond men daarin »het lijk van een »voormaals gebalemd manſperſoon en daarom met een geopenden »buyk, liggende, echter niet in een loode kiſt, maar op een plank,

1) Dit was een der oudſte klooſters van de ſtad, bekend door zijne grootte en prachtige bouwde en door Hertog Reinout II en zijne gemalin Eliſabeth in 1328 geſticht. De ſtichtingsbrief dateert evenwel van 1342. Het ſtond oudtijds in het midden van Klarenbeek, niet ver van de boſchwachterswoning, die heden nog dien naam draagt. Het was eenmaal het luſtoord van beroemde Gelderſche vorſten, waarvan eenige hier hun laaſte ruſtplaats bepaalden, o. a. Hertog Willem van Gulik, overl. 16 Maart 1402 en zijne gemalin Cath. van Beyeren, overl. 11 Nov. 1400. Het klooſter werd in 1572 geplunderd en de monniken er uit verjaagd. In 1586 werd het door de ſtad verhuurd. De Magiſtraat verleende in 1606 aan ieder ingezetene vergunning hiervan ſteen weg te halen, zoodat in 1636 nog ſlechts enkele muren waren overgebleven. Thans is de juuſte plaats niet meer te ontdekken.

»gekleed in een ligt hemels blaauwe kleeding en daarmee in een »wassche kled gewikkeld, hebbende die kelder bij deszelfs opening »eene zeer duidelijke reuk van balseming enz. geopenbaard, in zoo »verre, dat daar door de kleeding van hun, die zig toen daarin be- »gaaven, met een aanslag van roode kleur bezet wierdt. Welke kelder »ook in groote alle de overige van de kerk overtreffen zoude." 1)

Toen men zich evenwel den 23sten Sept. 1805, in tegenwoordigheid der voornoemde commissieleden, eenige leden van den Raad en enkele Burgers, van de echtheid van dit graf vergewiste, bleek het evenwel, dat men zich had vergist, voor zoover dit het graf van Hertog Karel zou zijn.

Na eenig zoeken werd de ingang van den grafkelder, waarin de hertog begraven is, gevonden aan het hoofdeinde der graftombe 2) en bleek het daarbij, dat de tombe zelve juist boven den kelder is geplaatst. Opmerkelijk mag het heeten, dat, tot voor enkele dagen, deze ingang tot den kelder weder onbekend was geworden. Geen deksteen met opschrift wijst dien ingang aan, integendeel, door enkele tegels van de meest gewone soort en grootte, als men in den tegenwoordigen tijd in de arbeiderswoningen van de geringste soort aantreft, is deze ingang tot nu toe bedekt. Het is aan een onderzoek naar de geschiedenis der graftombe te danken, dat ons die ingang weder bekend is geworden.

Bij het afdalen in den kelder vond men vier, op eenigen afstand van elkander geplaatste, ijzeren staven, »waarop stonden twee ineen- »geplaatste vogtige, vermolmde houten doodkisten, zonder iets daarin, »behalven een groote bosch menschenhaar van rosse kouleur 3), »daar naast een loode doodkist, waar van de bodem was afgeweeken »en op den grond van de kelder lag, gelijk ook kort bij den ingang »een zeer zwart aangeslagen menschen Cranium, voorzien van alle »zijne kiezen en tanden en volgens opgave van deskundigen van »gewoone dikte, groote en uitterlijke gedaante, alleen met uitzonde- »ring van zeeker bijna driehoekig beentje, waar de Sutura sagittalis »of Pijlnaad, zig met den hoek of wikelnaad vereenigd, en dus »ter plaatse, waar het agterhoofdsbeen aan de beide opperhoofds- »beenderen sluit." 4)

1) Toen in 1900 onder den vloer van het koor een verwarmingsbuis werd gelegd, viel de aandacht op een grafkelder aan de zuidzijde der tombe, wegens zijne buitengewone grootte. Daarin stonden toen nog 13 gave doodkisten, waaronder enkele kleine kisten.

2) Mem. en Res. Boek v. h. Dep. Bestuur v. Gelderland. v. Hasselt. Arnhem. f.

3) In het Arnh. Mus. van Oudheden is hiervan nog aanwezig. Zie Cat. van 1881 onder No. 317.

4) Die schedel werd wetenschappelijk onderzocht door O. de Ruuk. Deze merkte in zijn rapport op, dat *Sandifort* in zijn *Obs. anatom. Patsol. L. et C. g.* opzettelijk deze beentjes behandelt en Prof. Halbertsma zegt: » 't zijn dan ook inderdaad spelingen in de natuur, die onder »de zeer zeldzame geenzins plaats verdienen en die zig niet alleen daar ter plaatse, maar ook »elders op het cranium in de nabijheid der naaden (sutura) vertoonen." Oudtijds werd aan die soort beentjes kracht van geneezing van vallende ziekte toegekend.

Aan het andere einde van den kelder lagen »been- en arm-
»pijpen en andere botten in zodanigen (evenwel verwarden) staat,
»dat men daaruit besluiten moest, dat dit lijk (en buiten bedenking
»van Hertog Karel) in die loode kist, gelijk ook de naderhand op
»den bodem van die kist ontdekte inscriptie betoogde, geplaatst was
»geworden met zijne voeten en dus ook met zijn aangezicht na het
»hooge Altaar." 1)

Door de Auditiekamer werd den volgenden dag aan den Mr.
timmerman R. R. Viervant opgedragen, dien kelder op te nemen en
op te meten en van zijn onderzoek een nauwkeurig rapport in te
zenden. 2)

Deze rapporteerde nog dienzelfden dag, dat de grafkelder eene
lengte heeft van 9 voet $7\frac{1}{2}$ duim, eene breedte van 6 voet $1\frac{1}{2}$ duim
en eene hoogte onder de kruin van het gewelf van 5 voet 6 duim.

Omtrent de looden kist deelde hij mede, dat hiervan de lengte
bedraagt 6 voet 4 duim, de breedte 20 duim en de hoogte $13\frac{1}{2}$
duim en op vier ijzers rust, die in de zijmuren, op $20\frac{1}{2}$ duim boven
den vloer van den kelder, zijn bevestigd. De houten kisten, zoo
schreef hij verder, waren in elkander gevallen en betreffende den
ingang tot den kelder berichtte hij, dat deze 29 duimen breed en 3
voet lang is, alles volgens de Amsterdamsche maat van 11 duim in
de voet. Ten slotte vermeldde hij nog, dat de vier zijwanden en het
gewelf van den grafkelder beschilderd zijn met één zwart kruis.

Door voornoemde kamer werd tegelijkertijd aan den Mr. koper-
slager Smits opgedragen een eenvoudig geelkoperen doos te ver-
vaardigen om daarin het hart van den hertog in den grafkelder bij
te zetten en aan den Mr. schilder van Gorkum het vervaardigen
eener »afteekening van 't loode klijne kistjen en van het opschrift
»in den bodem der groote looden kist." 3)

Het opschrift op het eerste, dat gelijk is aan dat van het
zilveren kistje, deelden wij reeds mede; het opschrift op den bodem
van de groote looden kist luidde: »ANNO: DNI: MD38: IVNII: DIE: 30:
NOCTIS: HO: II: OBIIT: CHAROLVS: DVX: GELDRIE: HIC:
SEPVLTVS: MAGNIFICENTISSIMVS."

Ook hier boven was het wapen van Gelre — twee tegenover
elkander staande en naar elkaar toegekeerde leeuwen in stijgende
houding — afgebeeld.

Den 25sten September d. a. v. werd het zilveren kistje uit het
looden kistje genomen; daarbij werd nog een stuk van het sleuteltje
gevonden, waarvan in 1630 werd melding gemaakt. Door de dikke gele

1) Mem. en Res. Boek v. h. Dep. Bestuur v. Gelderland.

2) Mem. en Res. Boek v. d. Auditiekamer in Gelderland.

3) Mem. en Res. Boek v. d. Auditiekamer in Gelderland.

en donkerbruine roestlaag kon het opschrift op het zilveren kistje niet meer gelezen worden en kon evenmin dit kistje worden geopend. Bij eene poging daartoe geraakte echter een stuk hiervan los, groot genoeg om het hart te zien »evenwel zonder daar van die buiten-»gewone groote en harigheid, door de Historieschrijvers verhaald, ¹⁾ »na te kunnen gaan.»

Nadat het Ged. Bestuur besloten had het volgende opschrift: »T HERT VAN HERTOOGH KAREL VAN EGMOND DEN 26 SEPT. 1805 VIT DESER STADS MINRE BROEDEREN KERK IN DESE KELDER OVERGEBRAGT,» op de koperen doos te laten graveeren en in die doos het looden kistje, waarin het zilveren was gelegd, werd geplaatst, werd ten slotte dit geheel aan den Onderkerkmeester Enschat overgegeven, die met de bijzetting hiervan in den grafkelder der Grootte Kerk was belast. ²⁾

Aan die lastgeving werd op laatstgenoemden datum, den 26sten Sept. 1805, voldaan.

DE GRAFTOMBE.

Dr. Georg Galland noemt in zijn *Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerie* (1890) dit Sarcophaagmonument »eine der inter-»ressantesten Sepulkralerschöpfungen der Frührenaissance.» ³⁾

Dit monument, staande boven den grafkelder van Hertog Karel, midden op het koor, heeft eene lengte van 2.55 M., eene breedte van 1.12 M. en eene hoogte van 1.45 M. Het is vervaardigd uit zwart marmer, zoogenaamde toetssteen of Lydische steen.

De zijwanden zijn versierd met zestien witmarmeren of albaststeenen nissen, waarin, langs de lange zijwanden, de twaalf Apostelen in haut-relief zijn gebeiteld. Aan het hoofdeinde zijn twee nissen; in de eene is een groep, St.-Maria en St.-Joseph met het kind Jezus — de Heilige familie — en in de andere St.-Christophorus in haut-relief gebeeldhouwd. Aan het voeten- of benedeneinde der tombe zijn de twee overige nissen, waarin men in de eene St.-Elisabeth en in de andere St.-Mauritius in haut-relief ziet voorgesteld. Galland zegt van dit beeldhouwwerk, dat het zijn »Relieffiguren, die ohne das volle Mass künst-»lerischer Freiheit zu offenbaren, doch von ansprechender, tüchtiger »Behandlung sind.» ⁴⁾

1) Slichtenhorst zegt hiervan in zijne *Geld. Gesch.* (1654) pag. 434: »het hert zijnde »rouw en van een ongewoonlijke groote.» Franc. Halma zegt in zijn *Tooneel der Ver. Ned.* (1725), »dat het van eene ongemeene grootte was, wel gebalsemt in een zilveren koffertje.»

2) Mem. en Res. Boek v. d. Auditiekamer v. Gelderland.

3) Pag. 564.

4) Pag. 57.

Op de tombe ligt het beeld van Hertog Karel, in zijne wapenrusting, dat uit wit marmer is vervaardigd. Het hoofd — thans van het lichaam afgebroken — rust op een geornamenteerd hoofdkussen, terwijl de handen, naar middeneeuwsch gebruik, in biddende houding omhoog zijn geheven. De tot de wapenrusting behorende helm, eveneens van wit marmer, sinds lang in twee deelen gebroken, is er afzonderlijk bij geplaatst. Op dezen helm is nog zeer duidelijk waar te nemen, dat de kroon, welke hij draagt, met verguldsel was versierd.

Uit het niet geheel afgewerkt zijn en naar den vorm der voetzolen te oordeelen, wil het ons voorkomen, dat aan het voeteneinde des hertogs oorspronkelijk een leeuw — het zinnebeeld der kracht — of een ander zinnebeeld was geplaatst, zooals men op andere graftomben uit hetzelfde tijdperk aantreft.

De zes leeuwen, die elk een schild omklemmen, waarop de wapenen van Gelder en Gulik, Beieren en Henegouwen, Kleef en Mark, Berry, Arkel, Bourgondië en Bourbon voorkomen, en, als het ware, de doodenwacht bij den hertog houden, zijn oorspronkelijk waarschijnlijk niet op de tombe geplaatst geworden. Immers, indien zij werkelijk de vorenstaande voorstelling of eene andere zouden moeten hebben symboliseeren of tot versiering der tombe moesten strekken, dan had men deze wel uit een beter materiaal gebeiteld. Ze zijn uit zeer grove zandsteen vervaardigd, terwijl de bewerking er van eene ruwe is in vergelijking met die van het beeld en van de tombe. In het Rijksmuseum te Amsterdam komt een afgietsel dezer tombe voor waar deze door die schildhouders wordt gedragen. De dragende houding der leeuwen, in verband met het vorenstaande, wettigt zulk eene voorstelling.

De graftombe heeft een krachtig geprofileerd basement en deklijst, welke met ornament zijn versierd. Zij heeft veel overeenkomst met die van Aleid van Culemborgh in de St.-Nicolaaskerk te IJselstein ¹⁾ en met het monument van Gerrit van Assendelft en zijne gemalin Beatrix van Dalem in de vroegere Assendelft-Kapel in den Haag. Van dit laatste bestaan nog alleen fragmenten. Tot hetzelfde tijdperk kan ook nog worden gebracht eene graftombe van Hertog Eduard in het klooster Gravendaal, waarvan door Christ eene teekening werd vervaardigd en in hoofdvormen aan die te Arnhem gelijk is ²⁾. Volgens eene aantekening op die teekening stond deze tombe vroeger in de kerk, later, ± 1850, in den tuin van het klooster. Dit klooster ligt in de nabijheid van Goch aan de Niers, waar ook

1) Bij Galland komt op pag. 50 eene afbeelding dezer graftombe voor.

2) Gem. arch. Verzameling nagelaten teekeningen van Mr. Alex. Ver Huell. Portef. Gelderland No. 3.

het huis »De Rot» lag, door Otto III in 1255 gesticht en waarin hij in 1271, Reinoud I in 1326, Reinoud II in 1343 en Reinoud III en Hertog Eduard in 1371 werden begraven, beide laatsten met het schild en den helm van Gelre, omdat hun geslacht was uitgestorven.

Sedert geruimen tijd trokken op den rand beneden de deklijst en in de paneelen van de pilasters der tombe sporen van ornament, die blijkbaar een afdruk zijn van eene opgelegde versiering, onze aandacht. Dat de tombe er werkelijk mede versierd is geweest en dat zij aan beschadiging heeft blootgestaan, kunnen wij niet alleen waarnemen, maar is ons bovendien uit Handschriften van G. van Hasselt, Arnhem f, nader gebleken.

De tombe toch werd meermalen hersteld. Zoo werd den 17^{den} Maart 1664 aan Jacob Janssen den stadsmetselaar betaald »seven en »dartich ponden tien schillingen tot XL grooten vlaems 't pond wegens »gedaene reparatiën aan de tombe van den hartoch van Gelre alhier »in de groote kerck staende, te weten soo aen eenige gebroocke »leden van het lichaem, als aen die beelden daerom staende." 1)

Zoo vinden wij ook vermeld, dat bij catechisatiën de tombe veel te lijden had en dientengevolge den 22sten Febr. 1664, dus nadat zij was hersteld, besloten werd, »dat in het toekomstige de Catechisatie »zoude geschieden in het Zuyderpand, en niet meer op 't Choor bij »die Tombe." 2)

Het vermoeden, dat zij vroeger met eene versiering is belegd geweest of eene in relief bewerkte versiering beneden de deklijst en in de pilasters had, wordt bevestigd in eene »Opgave der nodige reparatiën en kosten van het Beeldhouwwerk aen en tot de Grafftombe »van Hertog Carel van Gelder, alhier in de grote kerk behoorende," welke door den Arnhemschen beeldhouwer Bentjes d. d. 12 Sept. 1792 werd ingeleverd Deze opgaaft luidt:

»Het Beeld van den Hertog moet Hoofd, handen en voeten »gedeeltelijk vernieuwd worden. Het Harnas met de Ridderteykenen, »slooten en Gespen etc. moet geheel, zal het wel zijn, overwerkt »worden. Het Kussen en Casquet diend nieuw te zijn. Dit zal met »de leverantie van de albast te zamen kosten f 275.—

»De kleine Beeldjes dienden gerepareerd, en de »randen, die met Arabesques belegd zijn geweest, zijn »weg, zijnde ongeveer 100 voeten in de lengte en zal »met verschet van de Albast kosten f 560.—

»Dus te zamen f 835.—" 3)

1) Ord. boek v. d. Prov. Rekenkamer. v. Hasselt. Kroniek pag. 288.

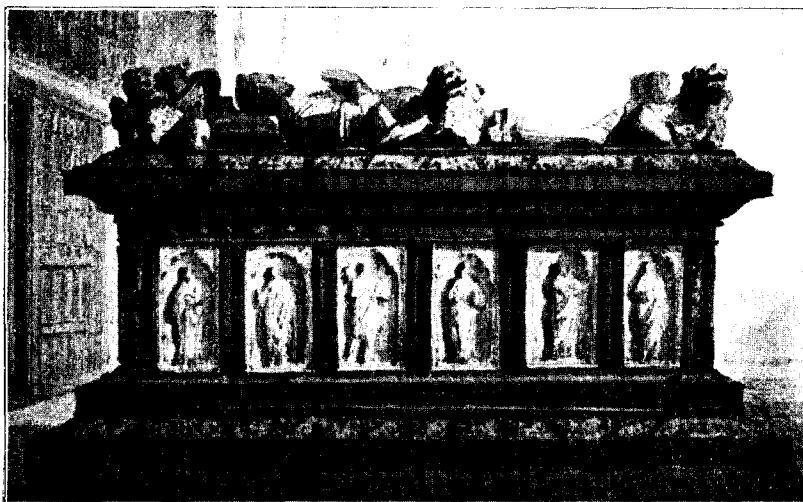
2) G. v. Hasselt. Kroniek pag. 289.

3) Van Hasselt. Arnhem f. Openb. Bibl.

Met besliste zekerheid zien wij dus hieruit, dat de rand beneden de deklijst met ornament is versierd geweest en daar de totale lengte van 100 voeten, welke noodig bleek, een maat aangeeft, welke met inbegrip der pilasters noodig is, mogen wij, in verband met de aanleiding tot ons vermoeden, wel besluiten, dat ook in de pannels der pilasters een relieffersiering is geweest.

De bovengenoemde herstelling is zeer waarschijnlijk niet uitgevoerd, want van Hasselt, die de opgaaf uit Boek P van Allerhande Zaken der Rekenkamer overnam, voegt er bij, dat deze door geen dispositie is gevolgd. Sedert in 1900 het monument werd gevernist, ging de duidelijkheid der in- en afdrukken van het ornament wel wat verloren; zij zijn evenwel nog wel waar te nemen.

Reeds hadden wij het bovenstaande geschreven, toen ons, bij ons verder onderzoek, eene tekening in handen kwam, welke in 1825

door I. Jelgerhuis Rzn. werd vervaardigd. ¹⁾ Daarop komt in den meest westelijken pilaster van het zuidelijk aanzicht der tombe dit ornament nog voor. In den meest oostelijken pilaster was toen de bovenste helft nog aanwezig; in de overige pilasters wordt het gemist. Daarentegen is de rand beneden de deklijst, aan het westelijk einde, nog over $\frac{1}{3}$ der lengte van de tombe er mede versierd.

De oudste afbeelding der tombe vindt men op de titelplaat van de Geld. Gesch. door A. van Slichtenhorst (1654). Deze betreft alleen het dekstuk en een klein deel van het bovengedeelte. Wijl de

¹⁾ Gem. arch. Verz. nagelaten teekeningen door Mr. Alex. Ver Huell. Portef. Amhem 32.

leeuwen met hunne schilden niet allen op den voorgrond konden worden geplaatst, heeft de teekenaar de ontbrekende schilden tegen de tombe aangebracht. Het is onze meening althans, dat de teekenaar hier heeft gefantaseerd en tot welke overtuiging wij te meer komen, omdat in het benedengedeelte der tombe de nissen, pilasters, enz. zijn weggelaten.

In de verzameling van teekeningen van Mr. A. Ver Huell, Portef. Arnhem, treffen wij onder N°. 34 eene oude penteekening aan, welke kennelijk eene copie is van eerstgenoemde.

Wij zouden haast zeggen: die teekenaar heeft de tombe niet gezien en het overige van het benedengedeelte er bij gedacht. De nissen en pilasters komen er niet op voor, terwijl de bovengenoemde vijf schilden, — maar nu in het midden van een groot paneel, — op dezelfde wijze als bij Slichtenhorst zijn geteekend. In tegenstelling met deze geheel waardelooze teekening is de in 1825 door I. Jelgerhuis Rzn. vervaardigde, waarvan wij boven gewag maakten, zeer fraai te noemen. Die teekening, — een aquarel —, is hoogst verdienstelijk en correct uitgevoerd.

Nog komt in genoemde verzameling een aquarel, — groot 20 bij 34 cM., onder No 33 --, voor, die mede hoogst verdienstelijk is en den 20sten April 1855 door Jhr. G. L. F. van Kinschot naar het origineel is vervaardigd. De verzamelaar voegde bij dien naam: »Zie C. Kramm aanhangsel.»

Ten slotte komen in het Maandblad voor teekenaar onderwijs, 8ste jaargang n°. 4, een paar zeer goed geslaagde en correct uitgevoerde afbeeldingen van de tombe met het beeld en het beeld zelf voor, die door den heer A. Markus Jr. in 1891 zijn vervaardigd.

Het is bijna niet aan te nemen, dat dit monument oorspronkelijk midden op het koor en onmiddellijk vóór het hoogaltaar werd geplaatst, daar hierdoor aan de geloovigen elk gezicht op de verrichtingen des priesters op het altaar zou zijn benomen.

Ons wil het voorkomen, dat de tombe, vóór de Hervorming ter zijde van het altaar stond nabij den noordelijken koormuur, tusschen den eersten en den tweeden pijler vanaf het dwarsschip geteld, ter plaatse, waar heden nog zijn grafschrift tegen dien muur wordt gevonden, dat geschilderd is in een met vruchtenranken en maskers versierde cartouche. Dit grafschrift luidt:

»Carolus egregius Dux illustrisque sepultus
 »In tumulo hocce jacet Geldriaci imperrii.
 »Qui post millenos centenos quatuor Annos
 »Septuaginta fuit natus in orbe puer,
 »Et post millenos centenos quinque recessit
 »Octo triginta Annos Septuaginta tenens.' 1)

1) Geogr. Besch. v. Gelderland door P. J. Entrop (1772). Kron. Hist. Gen. van Utrecht, 7e jaargang 1851, 2e serie.

Op het graf zal dan waarschijnlijk een grafsteen hebben gelegen, waarin een koperen gedenkplaat, evenals dit in de Minderbroederskerk het geval was, boven het graf, waar zijn hart was begraven.

HET BEELD ONDER DEN BALDAKIJN.

Velen twifelen of dit beeld wel altijd zoo hoog boven den vloer, aan een der noordelijke pijlers van het koor — de derde vanaf het dwarsschip — geplaatst is geweest.

De schrijver van de »Beknopte Gids voor bezoekers der Groot- of St.-Eusebiuskerk» (1900) daarentegen zegt kortweg: »het beeld hing er reeds in 1549.»

Wij vinden dit bevestigd in eene mededeeling van Dr. J. S. v. Veen in de Arnh. Courant van 24 Januari 1900, getiteld: »Een vorstelijk bezoek in 1549».

Wij vernemen daaruit, dat, toen Keizer Karel V in 1548 zijn zoon Philips naar de Ned. gewesten zond, om hem als hun aanstaanden vorst te doen aannemen en te laten huldigen, de prins ook te Arnhem kwam en een der leden van zijn gevolg, Juan Christoval Calvete d'Estrella, die reis uitvoerig heeft beschreven. ¹⁾

In zijn reisverhaal zegt die schrijver, dat, vóór te Arnhem die plechtigheid den 15^{den} Oct 1549 plaats had, de prins de mis ging hooren en geeft daarbij eene beschrijving der kerk. Daarin zegt hij van dit beeld: »Boven aan den muur is eene kast, waarin een beeld, »dat het ware portret van Hertog Karel is, *gewapend met de wapenen »en het zwaard zelf, waarmede hij placht te strijden.*»

Toen het gewelf boven het koor in 1633 ongeveer instortte, ²⁾ zijn waarschijnlijk dit beeld en die kast daarbij beschadigd geworden, daar de laatste geheel vernieuwd is moeten worden. Dit is geschied in 1636. Toen is »op order van de Rekenkamer in Gelderland een »kas vervaardigt in de grote Kerk, voor het knielend beeld van Hertoch Carel.» ³⁾

Wij zien dit bovendien bevestigd in het IIIe Ord. Boek van de Rekenkamer van 1636, fol. 106. Daarin komt namelijk de volgende ordonnantie voor: »ordonn voor Goert Otters Kistemaecker voor »gedaene reparatie aen Kerckenamers waegen ende een geleverde »kaste in de grote Kercke daer den Vorst van Gelder in sit op te »knyen.»

1) »De allervoorspoedigste reis van Z. H. Prins Philips van Spanje naar de Deutsche »Nederlanden.» in 1552 te Antwerpen uitgegeven. Van dit zeer zeldzaam boek is een exemplaar aanwezig in de Bibl. der Universiteit te Leiden.

2) Meded. v. h. raadslid Mr. J. F. Bijleveld — Rijksarch. van Gelderland — in de zitting van den Gemeenteraad van 30 Dec. 1893.

3) Van Hasselt. Kroniek.

»Die van der Kerckm̄ ordineeren hier mede Zeger van Arnhem »Ländtrentm̄r. ḡnal van Gelderland, dat hij aen Goert Otters Kiste- »macker voor de gedane reparatien en de geleverde kaste in desen »verhaelt, also die kaste te hoge is gestelt, sall betaelen hondert »ponden tot XL grote vlaems 't pont, enz. Gegeven den 17 Juni »1636." 1)

Voor men tot die herplaatsing overging, werd het beeld op nieuw verguld. Dit blijkt uit eene »Ordonnantie voor Naeleken Everts, wede. »van za. Wijnandt Verbeeck, ter somma van XLV pont tot XL »grooten Vlaems 't pont, ende dat van wege 't vergulden van de »beeldenisse van Hoochlofflicker M. hartoch Carel van Gelre," welke den 24sten Juni 1635 werd uitgegeven. 1)

Wij weten dus thans met zekerheid, wanneer het beeld daar reeds hing, wanneer dit nog werd verguld en van wanneer de tegenwoordige kast of baldakijn dagteekent. Trouwens toont de bouworde van de kast -- door hare spiraalkolommen, waarom een druivenrank slingert, hare bekroning en de afsluiting onder het grondvlak -- duidelijk aan, dat deze dagteekent uit het midden der 17de eeuw.

Hoewel uit laatstgenoemde ordonnantie niet duidelijk blijkt, dat met het vergulden van het beeld van den hertog, dat onder den baldakijn wordt bedoeld en het waargenomen verguldsel op de kroon van den helm van het witmarmeren beeld reden geeft te vermoeden, dat dit beeld kan zijn bedoeld, mogen wij echter hieraan niet twijfelen, omdat het van Hasselt (in zijn Kroniek) zegt, de opgaaf der »overwerking" van het harnas, enz. in 1792 door geen beschikking is gevolgd en, wanneer wij het beeld in de open kast van nabij nader bezien.

Het bleek ons n. l. in 1887, dat dit geen beeld is, maar het in hout gesneden hoofd van den hertog 2), dat op een ijzeren stang boven het harnas van hem geplaatst is. Dit hoofd is gedekt door een kapje, dat geheel verguld is. Daar het harnas in knielende en biddende houding op een bankje is geplaatst, denkt men hier werkelijk een beeld in die houding te zien.

Dit harnas is gedeeltelijk verguld; op de borst en op den rug is bovendien een groot verguld ankerkruis aangebracht. Vóór het beeld staat de helm, waarvan het vizier toen nog goed beweegbaar was. 3) Daar ligt ook een zijner handschoenen; de andere zit aan den arm van het harnas. De handschoenen zijn van leder en met metaal bekleed; toen waren zij nog buigzaam. De knie- en dijestukken waren nog aanwezig, maar de schoenen ontbraken. De degen, welke ter linkerzijde hangt, was toen reeds in de schede vastgeroest; de

1) Van Hasselt. Arnhem f, Openb. Bibl.

2) Joan Blaeu. Tooneel der steden (1648) en anderen.

3) Zie ook Kron. v. h. Hist. Gen. van Utrecht, 7e jaargang 1851, 2e serie.

versierselen van het gevest waren verdwenen. De maliënkolder, nog geheel aanwezig, bleek uit stof van zeer goede hoedanigheid te bestaan.

Niet alleen volgens den Spaanschen reisbeschrijver, maar ook latere schrijvers deelen het mede, werd dit harnas door den hertog in den oorlog gedragen; de groote eenvoud en de lichtheid van het metaal bevestigden dit.

Henri Havard zegt in zijn »La Hollande pittoresque'' (1876) van dit beeld: »Elle est bizarrement placée dans une sorte de niche, »je dirais presque cagé, suspendue à six mètres du sol: on n'explique »guère cette position étrange. Que va faire, à cette hauteur et sur »ce piédestal insolide, un seigneur à genoux en tenue de combat.»

Onder den titel van »Het beeld in 't kastje''¹⁾ gaf de heer A. J. C. Kremer in 1887 ook een beschrijving hiervan.

Daarin komen nog eenige bijzonderheden voor, waarnaar wij belangstellenden verwijzen.

H. PORTHEINE Jr.,

Architect der Ned. Herv. Gemeente te Arnhem.

Alkmaar.

B. en W. van Alkmaar stellen den Gemeenteraad voor om ten behoeve der restauratie van den gevel van het Koning Willemshuis, die *f* 1200 zal moeten kosten, eene bijdrage te verleen van *f* 250.— Door particulieren is voor *f* 700.— geteekend en door het Rijk is *f* 250.— toegezegd.

N. R. Ct. 13 Dec. 1901, II A.

Grafmonument te Benschop.

Begin November werd plechtig onthuld het gerestaureerd graf-teeken van den in 1697 overleden kapitein ter zee, Abraham Ferdinand van Zijl, in de dorpskerk te Benschop.

Dit monument, kort na den dood van den zeeheld vervaardigd, hing nog in het koor boven zijn graf, doch was zeer in verval. De

¹⁾ Arnh. Courant van 24 Aug. 1887.

restauratie geschiedde onder leiding van Jhr. B. W. F. van Riemsdijk en werd bekostigd uit de bijdragen van een der nazaten van den zeeheld en eenige belangstellenden in de geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. Ook voor het onderhoud is een klein fonds bijeengebracht.

Met genoegen zien wij hieruit hoe ook in kleine gemeenten de belangstelling ontwaakt voor de op historisch of kunstgebied belangrijke monumenten.

Een uitvoerig relaas der onthulling vindt men in het Alg. Handelsblad van 11 November l.l.

Groote of O. L. V. Kerk te Dordrecht.

Door de Provinciale Staten van Zuid-Holland is het gevraagde subsidie van *f* 1000 per jaar toegestaan, in te gaan gelijk met het Rijkssubsidie. De bijdragen van particulieren gaven blijk van algemeene belangstelling en hebben reeds het gevraagd bedrag overschreden. Met het subsidie van de kerk (*f* 2000) en van de stad (*f* 1000) is thans *f* 6500 per jaar toegezegd, zoodat reeds terstond met de restauratie begonnen zoude kunnen worden, indien ook van van het Rijk het gevraagde subsidie ware verkregen. De Minister heeft om de begrooting niet te zeer te bezwaren voor dit jaar geen subsidie uitgetrokken, doch de wijze waarop Z.Exc. dit besluit toelicht doet hopen, dat voor 1903 niet te vergeefs een beroep gedaan zal worden. De Commissie voor de restauratie heeft dan ook gemeend met vertrouwen te kunnen voortwerken. De aanbestedingen zullen natuurlijk moeten wachten totdat zekerheid verkregen is van subsidie, doch de voorloopige werkzaamheden zullen met kracht worden voortgezet, zoodat, als in 1903 rijkssubsidie wordt verleend, er gelijk met de uitvoering der restauratie begonnen wordt.

Het »Olde Rechthuys» te Groningen.

In zijn artikel over »Het Olde Rechthuys» in den Groningschen Volksalmanak voor 1900 ¹⁾ zegt Mr. J. A. Feith, dat het tegenwoordig zich boven een der deuren van dit gebouw bevindend wapenschild is gefantaseerd, maar dat dit geen gewaagde fataisie is, aangezien

¹⁾ Zie ook Bulletin, uitgegeven door den Ned. Oudheidk. Bond, 1900 pag. 87.

bij de restauratie aldaar een gat werd gevonden, dat de aanwezigheid van een steen en wel meer speciaal van een wapenschild daar ter plaats deed vermoeden. »Derhalve is in de open ruimte »een steen geplaatst met het wapen, zooals de stad Groningen dat »in 1509 en vroeger voerde, nl. het wapenschild met den groenen »dwarsbalk niet op de borst, doch schuin tusschen de klauwen van »den adelaar." Voor eenigen tijd vond ik dit vermoeden op eene zeer duidelijke wijze tot waarheid gemaakt: bij J. P. Beukema, Beknopte plaatselijke en geschiedkundige Beschrijving der stad Groningen (Groningen, J. Oomkens, 1821) las ik op bladzijde 33, waar de schrijver over het wapen der stad spreekt: »Oudtijds »hing dit schild aan de klauw des Arends, zooals het nog voor de »Hoofdwacht te zien is." Hieruit blijkt, dat nog in 1821 dit wapen boven een der deuren te vinden was; het zal in 1848, toen eene veranda voor het gebouw werd geplaatst, zijn verwijderd, evenals de langwerpige steen met het Latijnsche opschrift, die toen naar de zuidzijde is verhuisd. Een plaat in het boekje van Beukema, voorstellende een gezicht op de Groote Markt, vertoont bovendien bij nauwkeurige beschouwing de beide steenen op dezelfde plaats, waar ze nu zijn ingemetseld.

Groningen.

P. G. Bos.

Kerkje te Wilsum.

De herstellingswerken aan het aloude kerkje van Wilsum zijn voor dit jaar afgelopen. Werden in vorige jaren het dak der kerk en de toren hersteld, dit jaar kwam het metselwerk van het koor grootendeels gereed. Van de houten ramen met groote glasruiten, die eertijds, het gebouw schendende, er in geplaatst waren, werden in het koor vier vervangen door ramen in Bentheimer steen met gekleurd cathedraalglas. Tevens werd een raam, dat dichtgemetseld was, geopend, zoodat in het geheel in dit jaar vijf ramen in het koor hersteld werden.

F. A. H.

De Liberie van het voormalig Dominicaner Klooster te Zwolle.

Van het voormalig Dominicanerklooster te Zwolle, gewoonlijk het Broerenklooster genoemd, bestaan thans in hun geheel alleen nog de kerk en de voormalige liberie. Na de Hervorming herhaaldelijk van eigenaar verwisseld, deed de liberie het laatst dienst als syna-

goge. In 1899 kreeg de Israëlietische Gemeente te Zwolle een nieuwe synagoge. Over het eigendomsrecht van de oude synagoge ontstond een geschil tusschen de burgerlijke en Israëlietische Gemeente, dat bijgelegd werd door een vergelijk. Tegen betaling van 1750 gulden werd het eigendomsrecht der burgerlijke Gemeente erkend. Den 11^{den} November 11. nam de Gemeenteraad van Zwolle het besluit, het gebouw der voormalige liberie onder bepaalde voorwaarden aan het Rijk af te staan. Van wege het Rijk bestaat thans het plan het gebouw te herstellen.

F. A. H.

Boekbeoordeeling en -Aankondiging.

A. Pit. Het goud- en zilverwerk in het Nederlandsch Museum. Amsterdam, Gebr. van Rijkom.

Vijf en twintig jaren bestaat het Nederlandsch Museum, en nog steeds bezit de bezoeker geene handleiding, om zijne onzekere schreden te richten en te leiden door het doolhof van groote en volle zalen, — niets stevigers althans dan den populaireren »gids», die 10 à 20 jaren geleden door den eersten directeur samengesteld werd als voorloopig hulpmiddel. Thans eindelijk komt er hulp opdagen: de monographie van den heer Pit over de goud- en zilverwerken van het museum is stellig bedoeld als de eerste eener lange rij, die achtereenvolgens de producten der verschillende kunst-industrieën in het museum zal behandelen en toelichten.

Zeker eene solide wijze, om de verschijning van een uitnemenden catalogus voor te bereiden! De bezoeker moge klagen, dat de weg dreigt lang te zullen zijn, en dat, nu eerst na eene kwart eeuw de voorbereiding ter hand genomen wordt, er allicht eene halve eeuw na de stichting van het museum zal verloopen, eer de langverwachte catalogus zal verschijnen, — niet daarover wil ik het thans hebben. De klacht is wellicht niet ongegrond; maar in geen geval mag zij doen voorbijzien, dat de thans ingeslagen weg de beste is, die gekozen had kunnen worden. In geen geval mag vergeten worden, dat deze eerste vrucht, die langs dien weg geplukt is, zelfs hun, die het museum niet kunnen bezoeken, hoop geeft op een gastmaal, dat noch aan voedzaamheid noch aan smakelijkheid iets te wenschen zal overlaten.

De redactie heeft mij verzocht, om in haar orgaan iets te zeggen over het pas verschenen boek. Ik hecht er aan dit te constateeren. Want niet ik zou uit mij zelve mij opgeworpen hebben, om over deze historische studie van een tak onzer kunstindustrie iets, wat naar een gemotiveerd oordeel zweemt, uit te spreken, — wèl overtuigd, dat het geven van zulk een oordeel in dezen mijne bevoegdheid verre te buiten gaat. Zoo ik dus thans, niettegenstaande deze onbevoegdheid, het waag iets in het midden te brengen, dan is het allèen om te getuigen van de warme ingenomenheid, waarmede een belangstellend leek deze uitgave heeft begroet. *Warme ingenomenheid*, het woord is in geen enkel opzicht te sterk. Want de verschijning van het boek verheugt mij hartelijk, van welken kant ik die ook bezie. Allereerst omdat er thans eindelijk een begin wordt gemaakt met de publicatie en wij thans kennis mogen nemen van de resultaten, door een zeer bevoegden verkregen bij het bestudeeren der schatten, die het Nederlandsch Museum voor de geschiedenis onzer oude kunstindustrieën bergt. Niet minder om de gevolgde methode; want alleen zoo, door het bestudeeren van elke kunstindustrie op zich zelve, — door na te gaan, welke veranderingen hare techniek in den loop der eeuwen heeft ondergaan en door het aanwijzen dier veranderingen in de beschrevene voorwerpen, schijnt mij het bereiken van een goed resultaat, dat ons werkelijk vooruitbrengt, mogelijk. Niet het minst eindelijk om de uitvoering; want de rijke schat van uitnemende reproductiën, die de monographie vergezellen, spreken even luide ten gunste van den artistieken blik van den schrijver, die het toezicht hield, als van de onbekrompenheid van den uitgever, die de onderneming aandurfde. ¹⁾

De heer Pit geeft ons in den bij de platen behoorenden tekst eene korte beschrijving van de voornaamste voorwerpen der door hem beheerde collectie, waarvan wederom de voornaamste op de platen zijn afgebeeld. Als ik hierop eene aanmerking wilde maken, zou het deze zijn, dat deze middenweg tusschen een catalogus en een toelichtenden tekst mij schijnt te hinken op twee gedachten: de beschrijving der niet afgebeelde voorwerpen, voor den lezer vrij nutteloos, is als toelichtende tekst niet gerechtvaardigd en als catalogus onvolledig. Maar die tekst geeft ons daarentegen ook veel meer dan eene eenvoudige toelichting der afbeeldingen. Wij vinden er eene korte geschiedenis van de Nederlandsche goudsmeedkunst, die alleen daarom onvolledig is, omdat hare kostbare producten uit

1) Waarom staan de afgebeelde voorwerpen op de platen zoo wonderlijk door elkander? Het is bijna onmogelijk, om de bij een voorwerp behorende beschrijving in den tekst terug te vinden. En, wat erger is, het is uiterst bezwaarlijk, om de bij elkander behorende voorwerpen [b.v. de werken der Vianens] met elkander te vergelijken, zooals de lezer natuurlijk zou wenschen te doen.

den aard der zaak in het museum niet zoo rijk vertegenwoordigd zijn, als die van andere kunsten. En wat vooral niet minder te waardeeren is, eene poging is gedaan om de karakteriseerende trekken van het Nederlandsche goudsmeedwerk vast te stellen naast en in verband met de kunst der andere natiën. Daarbij wordt althans aan drie beroemde Nederlandsche goudsmeden — Paulus en Adam van Vianen en Johannes Lutma — hunne plaats in de rij hunner kunstbroeders aangewezen, terwijl hun werk wordt gekenschetst en gewaardeerd. Naast hen worden althans een paar Nederlandsche goudsmeden vluchtig besproken; onder hen vooral Christiaan Adamsz. van Vianen. Van dezen bekenden zoon van een beroemden vader is thans voor het eerst een werk herkend met behulp van de koperen platen van het Utrechtsche goudsmedengild. Stellig zal deze proeve van kunstgeschiedenis belangstelling vinden en behagen, niet alleen aan de hartstochtelijke zoekers van dagteekeningen van huwelijken en geboorten, maar ook aan de moderne voorstanders van kunsthistorische appreciatie. Op zeer gelukkige wijze schijnt mij toch hier van de onmisbare data een nuttig gebruik gemaakt te zijn, terwijl verder het woord gelaten wordt aan de beschrijving en waardeering van de kenmerken der beschrevene voorwerpen als kunstwerken.

Zóó en niet anders, ik herhaal het, zal men er allengs toe kunnen komen, om in de geschiedenis onzer tot nog toe zoo droevig verwaarloosde Hollandsche kunstindustrieën even helder te zien als het allengs gelukt is dit te doen met betrekking tot de reeds lang beroemde producten der oud-Hollandsche schildersschool. Eéne zaak alleen verwondert het mij, hier niet besproken te hebben gevonden. Zal de geschiedenis onzer goudsmeedkunst duidelijk voor ons staan, dan behooren wij ons ook duidelijk rekenschap te kunnen geven van de tijdstippen, waarop ongeveer de wijzigingen in bewerking en versiering, die de heer Pit ons aanwijst, hebben plaats gehad. Dergelijke aanduidingen — de vaste punten, waaraan wij ons kunnen vasthouden in de wisselende zee der verschijnselen, — vond ik in de studie weinig, te weinig althans. Geen onmacht kan de reden zijn van dit stilzwijgen. Het is nog geen jaar geleden, dat wij den directeur van het Nederlandsch museum in dit tijdschrift zelf met groote beslistheid hoorden verzekeren, dat de maker van zeker beroemd goudsmeedwerk, dat het jaartal 1362 draagt, in de techniek voortreffelijk, maar in stijl bij zijne tijdgenooten ten achteren was; terwijl wij zijnen collega aan het museum tegelijkertijd met niet minder zekerheid hoorden beweren, dat deze zelfde kunstenaar niet alleen een voortreffelijk werkman was, maar ook een hervormer, die geheel nieuwe procédés gebruikte en invoerde. Het Nederlandsche museum mag zich dus verheugen niet alleen in het bezit van één, maar zelfs van twee directeuren,

die ook voor den duisteren tijd der 14e eeuw, waarvan ons zóó weinig is overgebleven, met groote zekerheid kunnen beslissen, welke stijl en welke werkwijze in een bepaald aangegeven jaar algemeen gevolgd werden. Waarom dan heeft de heer Pit ons over de thans beschrevene voorwerpen dergelijke wetenswaardigheden, die ons zoo hoogst welkom geweest zouden zijn, willen onthouden? Zelfs over de revolutie, die de renaissance ook in de goudsmederij teweegbracht, zegt hij wel opmerkelijke zaken; maar het klinkt toch eenigszins vaag: over den tijd der aangeduide gebeurtenissen laat hij ons volkomen in het duister. Ten onrechte, naar het mij voorkomt.

Ik heb wel eens hooren verzekeren, dat de renaissance haren invloed op de verschillende kunsten in zekere volgorde heeft doen gevoelen; van dat betoog is alleen dit mij bijgebleven, dat de bouwen beeldhouwkunst ten dezen vooraangingen en dat de kleine kunsten geheel achteraan kwamen. Wat meent de heer Pit daarvan? Eenige zekerheid schijnt mij zéér gewenscht. Het Utrechtsche museum b. v. bezit een schoorsteenmantel, die met zekerheid te dateeren is op 1545 en die in alle opzichten renaissancevormen vertoont, naast een anderen, zuiver gothiek in vorm en beeldwerk, die het verbazingwekkende jaartal 1561 draagt, en naast een derden, geheel in de vormen der vroege renaissance en versierd met de wapens van Jhr. Jacob Mom en zijne echtgenoot, wier onplezierige gedachtenis Jacob van Lennep verlevendigd heeft in zijn verhaal over den *Pleegzoom* uit den tijd van prins Maurits. Moeten wij uit deze en dergelijke feiten nu opmaken, dat er geene jaartallen voor de veranderingen in den kunst-smaak te geven zijn? Ik kan het nog niet gelooven. *Niettegenstaande deze feiten* zou ik voor mij durven vaststellen, dat renaissance-schoorsteenmantels, zooals ik er twee aanduidde, omstreeks het midden der 16^e eeuw ten onzent inheemsch waren, en dat men 20 jaar vroeger nog overal gothieke mantels vond, in den geest van den derden dien ik noemde. De gothieke schoorsteenmantel van 1561 en de renaissance-mantel van 1620 schijnen mij anomalieën, die aan dit feit niets veranderen, maar die met zorg geconstateerd en verklaard moeten worden. *Ook verklaard*, want dit kan dikwijls geschieden. In zijne voortreffelijke *Geschiedenis der St.-Jacobskerk te Utrecht* constateerde de heer Th. van Riemsdijk na lange en voorzichtige studiën, dat de twee gothieke hekken van de zijkoren der kerk vervaardigd waren te Mechelen in 1518 en dat het hek van het hoofdkoor, dat de vormen der late renaissance vertoont, slechts negen jaren jonger kon zijn. Toch leerde nader onderzoek hem, dat de zonderlinge tegenstrijdigheid niet bestaat, daar het renaissance-koorhek eerst in 1566 te Antwerpen besteld is.

Dergelijke onderzoekingen helpen ons vooruit; de heer Pit daarentegen laat ons op dit punt in het duister rondtasten. Op p. 21

verzekert hij ons, dat de keten der Amsterdamsche voetboogschutters »niet uit de 15^e eeuw" is. Argument: »het slot is in zuiveren renaissancestijl uitgevoerd." Doch ik waag een tegenargument: de schildjes, die aan den keten hangen, dateeren van 1502, 1504, 1514 enz.; de keten moet dus ouder zijn dan 1502. Maar ik maak toch ernstig bezwaar om te gelooven, dat het renaissanceslot ouder is dan 1502 en van denzelfden tijd als het zuiver gothieke bladornament van den keten. De heer Pit verzekert ons, dat »van latere bijvoeging z. i. geen sprake kan zijn"; maar hij redt ons niet uit de moeielijkheid en waagt geene poging om de tegenstrijdige gegevens op te lossen. De keten der kolveniers schijnt mij bepaald vrij wat jonger, niet alleen om de veel latere schildjes, maar ook omdat het gothieke bladornament veel minder streng van stijl, veel minder begrepen schijnt. En de keten der handboogschutters met de Bourgondische vuurslagen zou ik in het midden willen plaatsen. Dit is mijn indruk, de indruk van een leek; maar de heer Pit is geen leek en had eene poging moeten doen, om ons in dezen doolhof den weg te wijzen. Niet anders bij den drinkhoren der kolveniers. Het schijnt wel duidelijk, dat hij ouder is dan de beide andere drinkhorens, waarvan die der voetboogschutters (van 1566) in alles renaissance-vormen draagt, terwijl die der handboogschutters (die een jaar ouder is) nog slechts eenige gothieke traditiën vertoont. Immers bij den horen der kolveniers spreken die traditiën m. i. veel sterker; alleen het bladornament, dat aan den boom ontspruit, doet denken aan de renaissance. De jaarletter is C. Geeft dit nu aan den heer Pit geene aanleiding, om althans bij gissing het jaar te bepalen?

Ik erken, dat het moeielijk zou geweest zijn, aan den eisch, dien ik stelde, te voldoen. Ook wensch ik het stellen daarvan beschouwd te hebben als een bewijs, dat ik van oordeel ben, dat aan den heer Pit hooge eischen *mogen* worden gesteld. Ik neem afscheid van hem met een tot weerziens! Moge het *spoedig* zijn, liefst bij de behandeling van de beeldhouwwerken van het Nederlandsche museum!

S. MULLER Fz.

P. S. Ik verschijn nog even weder ten tooneele om eene opmerking te maken, die te onbeduidend is om in het corpus mijner aankondiging opgenomen te worden, maar die ik toch niet onderdrukken kan. Wanneer zal men eindelijk eens breken met het toegeven aan de onmogelijke idiosyncrasie der moderne litteraire school, die, verzet op het bekijken van nette gedrukte vierkantjes, aan deze manie de duidelijkheid der lectuur voortdurend en volkomen opoffert? De tekst van den heer Pit is nu inderdaad gedrukt in 84 onberispelijke vierkantjes, zonder ééne enkele alinea, die de oogen

der heeren zou kunnen hinderen. Er zijn behoorlijk volgens den eisch der mode op sommige plaatsen roode letters aangebracht — zoover ik zien kan echter zonder vast systeem, althans stellig niet volgens een consequent doorgevoerden regel, — denkelijk daar, waar de drukker vond dat het mooi stond. Maar de lezer, verward in dien eeuwig doorloopenden tekst, wordt onder de lectuur tureluursch. De beschrijving gaat maar door, van het eene voorwerp op het andere, nu en dan met een stuk kunstgeschiedenis er tusschen, eene enkele maal ook met eene afbeelding (natuurlijk rechthoekig, en waarvan de holten opgevuld zijn met halve regels tekst!) — en ten slotte weet de ongelukkige lezer niet meer, waar hij zich bevindt. Is het een catalogus? eene kunstgeschiedenis? Behoort deze opmerking van kunstkritischen aard bij het beschrevene voorwerp? of is zij van algemeenen aard? Het is een ware wanhoop! De eenige verontschuldiging, die de drukker zou kunnen aanvoeren, is deze, dat hij ons vooraf heeft voorbereid op wat er komen zou: immers reeds de titel geeft een voorsmaak van het genot, dat den lezer wacht. *Het goud- en zilverwerk* (in rood) *in het Nederlandsche museum* (nieuwe regel) *voor geschiedenis en kunst te* (nieuwe regel) *Amsterdam met tekst door* (nieuwe regel) *A. Pit directeur van het museum*. En dan is het uit. Vijf regels, precies even lang, alle letters even groot, zonder punten en komma's, altijd maar door in één adem! Maar wie met één oogopslag op dezen titel wil zien, wat het boek bevat, komt bedrogen uit: alle vijf regels moet hij geduldig lezen, voordat hij ingelicht is. Was het niet Jan Veth, die zoo welwillend was om te concedeeeren, dat dergelijke welstandigheids-manieën toch een klein beetje rekening behoorden te houden met de eischen der praktijk? Als het dan niet anders kan, wil ik (noodgedrongen) ook wat toegeven en vergunnen, dat men de witte halve regels opvulle met roode stipjes of kruisjes. Maar in 's hemels naam, men geve ons de gelegenheid om even adem te scheppen bij onze lectuur. Er zullen anders waarlijk ongelukken gebeuren: het leven is tegenwoordig zoó druk!

S. M.

Robert Gibb. Catalogue of the National Gallery of Scotland, Edinburg, 37th edition. Glasgow 1901. 8°.

Deze onlangs verschenen nieuwe druk van den catalogus der National Gallery te Edinburgh is een welkome aanwinst van de reeks geïllustreerde catalogi, die nu zoo langzamerhand van alle openbare musea van schilderijen van eenigen omvang uitgekomen

zijn. Door de keurige uitvoering, de uitvoerige beschrijvingen en niet het minst door de fraaie illustraties onderscheidt het werk van den heer Robert Gibb zich gunstig van vele dergelijke.

Hollandsche kunst is echter slechts in bescheiden aantal in het Edinburghsche museum te vinden. De stichting is dan ook van vrij recente dagteekening, van 1850, toen van verschillende bestanddeelen één geheel gevormd is; maar toch zijn er een aantal werken bij, die waard zijn, dat er bijzonder de aandacht op gevestigd wordt, te meer, daar met de toeschrijving van de respectieve meesters nog al zonderling huisgehouden is.

Maar vooreerst de algemeene opmerking, dat de indeeling in vreemde scholen en Engelsche school practisch is, maar dat de bijeenvoeging hierin van schilder- en beeldhouwwerken mij niet navolgenswaardig voorkomt. En dan is het een hinderlijke slordigheid, dat bij de opgegeven formaten geheel willekeurig nu eens de breedte, dan weer de hoogte voorop gezet is; de verwarring, die hierdoor veroorzaakt wordt, is niet gering te achten.

Van Ludolf Backhuysen is een storm bij de kust afgebeeld, die niet afwijkt van vele dergelijke schilderijen van dezen vruchtbaren zeeschilder.

Van de drie landschappen, die aan Jan Both zijn toegekend, is er een afgebeeld »Landscape with mounted figures" (n°. 40). Dr. Hofstede de Groot, die in Jaargang XI van het tijdschrift Oud-Holland een studie over het museum van Edinburgh geschreven heeft, noemt dit een echte en goede Both. Ik moet evenwel opmerken, dat het stuk volmaakt overeenkomt met een stuk in het museum te Dresden, en zooloos geen copie daarnaar, dan toch een slaafsche herhaling is.

Bij een »Party at cards" (n°. 21) is de heer Gibb niet gelukkig geweest. Hij nam de oude benaming Johan le Ducq over, niettegenstaande hij zelf getuigt van Dr. Hofstede de Groot vernomen te hebben, dat dergelijke stukken niet van Jean le Ducq maar van Jacob Azn. Duck zijn. Maar niet vermeldt hij het oordeel van den heer de Groot, dat dit stukje niet van Duck maar van Simon Kick is, een meening die in 1889 ook reeds door Dr. Bode voorgestaan werd. Dit is des te zonderlinger, daar het blijkt, dat bovengenoemd artikel in Oud-Holland wel degelijk door hem gebruikt is.

Van Frans Hals kunnen wij in de reproductie een prachtig vrouwenportret genieten; het er bij behoorende mansportret was al afgebeeld in *The Magazine of Art*, 1890 p. 3.

Het »Woody landscape" gemerkt M. Hobbema *f* 1659 (n° 4) werd betwijfeld door den heer de Groot, die de handteekening beslist voor valsch hield. In de reproductie ziet het stuk er zoo kwaad nog niet uit, maar het vroege jaartal — er staat misschien

zelfs 1657 — is stellig niet in overeenstemming te brengen met de schilderwijze in dien tijd van Hobbema, die toen eerst 21 resp. 19 jaar oud was.

»A Dutch landscape» van Hendrik ten Oever 1645 ziet er in de reproductie verrukkelijk uit, en zeer begrijpelijk lijkt het, dat dit stuk, vóór Dr. Bredius er de naamteekening op ontdekt had, aan Cuyp toegeschreven werd. Tegen de door de ondergaande zon verlichte lucht komt het profiel van Kampen met haar spitse torens spookachtig uit, terwijl op den donker gehouden voorgrond eenige personen aan het baden en koeien aan het grazen zijn.

Ook het portret van Hendrickje Stoffels, die in bed liggend een gordijn wegschuift, door Rembrandt 165 .. (?), is al in de reproductie te genieten. Het van ouds beroemde werk is reeds in 1777 in zwarte kunst vereeuwigd door Richard Cooper Jr. en werd in 1862 voor f63.000 verworven door William Mc. Ewan, die het aan het museum schonk.

De beide aan Rembrandt toegeschreven landschappen werden door den heer de Groot dien meester ontzegd.

Een der twee landschappen van Jacob van Ruisdael is afgebeeld (n°. 6). Ik meen er een gezicht in de buurt van Arnhem in te herkennen, met de torens van de Eusebius- en de Walburgkerk tegen den horizon uitstekend, maar met gefantaseerden voorgrond.

Van Willem van de Velde Jr. is een kalme zee met veel schepen afgebeeld.

Gelukkig is ook het aan Adriaan van der Werff toegeschreven portretstuk van een aanzienlijk echtpaar afgebeeld, want daardoor ziet ieder, die maar een weinigje begrip heeft van het werk van den Rotterdamschen ridder, dat dit stuk onmogelijk van hem zijn kan, al staat er nog zoo duidelijk de valsche handteekening A. Vande Werf 17... op. De kleederdracht wijst op ongeveer 1665 en de heer de Groot noemde als mogelijken schilder Ferdinand Bol. Ik zou ook nog op Abraham van den Tempel de aandacht willen vestigen.

Onbegrijpelijk is het, dat de heer Gibb, die toch klaarblijkelijk zijn best gedaan heeft, om een goeden catalogus te geven, en die daarin ook gróótendeels geslaagd is, de gelegenheid ongebruikt liet, om wat de Hollandsche school betreft, geheel goed werk te leveren.

Over wat de Engelsche en de andere vreemde scholen bevatten, matig ik mij geen oordeel aan. Alleen wil ik er opmerkzaam op maken, dat de Vinding van het kind Mozes, door Tiepolo, precies zoo, alleen met nog een groep rechts, voorkomt in het museum te Stuttgart.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Tentoonstellingen.

Tentoonstelling te Alkmaar.

Bij gelegenheid van zijn zeventigjarig bestaan heeft het Alkmaarsch Teekengenootschap »Kunst zij ons Doel'' van 4 tot 13 October j.l. een tentoonstelling van oude en nieuwe kunst, aan Alkmaarsche particulieren toebehoorend, gehouden, waar allerlei opmerkelijke schilderijen, zoowel oude als moderne, waren bijeengebracht. Het is hier de plaats niet, over de moderne te spreken, maar de oude lijken mij belangrijk genoeg, om er, hoewel de tentoonstelling reeds gesloten is, de aandacht op te vestigen, vooral daar de catalogus, door leeken samengesteld, uit den aard der zaak vele onnauwkeurigheden bevat, die hem niet bijster geschikt maken om bij kunsthistorische studiën te worden geraadpleegd.

Te midden van de menigte schilderijen uit onze productieve gouden eeuw stond in de groote zaal van het Burgerweeshuis, waar de tentoonstelling werd gehouden, schuchter in een hoekje, een kleine serieus geschilderde triptiek uit de zestiende eeuw. In het midden Maria, den gestorven Christus in de armen, achter haar in het midden het kruis, waarboven aan weerskanten een medaillon is aangebracht. Op den linkervleugel is van binnen een Vlucht naar Egypte en een Simeon in den Tempel voorgesteld, van buiten een H. Katharina, terwijl de rechtervleugel van binnen met een gekruisigden Christus en een Graflegging, van buiten met een H. Agatha beschilderd is. Het is zonder twijfel Noordnederlandsch werk: de kleur zoowel als de behandeling wijzen op invloed van Cornelis Engebrechtz., hoewel het mij geenszins van zijne hand schijnt te zijn: daarvoor is het te zwak en onoorspronkelijk.

Als men weet, dat dit schilderij als aardappelschap heeft dienst gedaan, voordat de tegenwoordige eigenares, mevr. Witte-Whalen het kocht, is men verwonderd, dat het er nog zoo goed is afgekomen. Het is natuurlijk hier en daar, vooral aan de randen en medaillons, bijgewerkt, --- niet zeer handig helaas, --- maar de figuren zijn toch vrijwel intact gebleven.

Onder de stukken uit de zeventiende eeuw was menig belangrijk kunstwerk.

In de eerste plaats die twee prachtportretjes door *G. ter Borch* (n°s 35a en b, eigenaar Mr. W. C. Luyken Glashorst), een man en een vrouw, beiden ten voeten uit, zij met een bonten, opgevouwen waaijer in de hand. De catalogus vermeldt, dat ze in 1644 geschilderd

zijn, maar op geen van beide stukken heb ik een handteekening of dateering kunnen ontdekken. Of is door hun herkomst het jaar der vervaardiging bekend? Hun authenticiteit is boven eenigen twijfel verheven.

Na *ter Borch* dwingt *Cesar van Everdingen* onze bewondering af door de twee portretten van Johan van Nordingen den Jonge en Maria Fransz. van Steenhuyzen, diens vrouw, stichter en stichteres van het Provenhuis van Joh. v. Nordingen, dat deze portretten (n°s 28a en b) inzond. Beide zijn borstbeelden, flink, cenigszins vet geschilderd, in frissche kleuren. Vooral het mansportret is zeer mooi. Het is gemerkt met het monogram C. V. E. en het jaartal 1643. Het vrouwsportret draagt geen merk, evenmin als de beide andere portretten, van van Nordingen en zijn zuster, beide in herderscostuum, uit hetzelfde Provenhuis, welke eveneens door van Everdingen zijn geschilderd, hoewel vroeger (n°s. 28c en d.). Zijne hand meen ik ook te herkennen in het portret der stichteres van het Hofje van Bijleveld (n°. 30a).

De vier eerste regenten van genoemd Provenhuis, door den Alkmaarschen schilder *Dirk Metius* vereeuwigd, waren ook tentoongesteld. Veel valt van dezen kunstenaar niet te zeggen: hij is een der vele middelmatige, technisch goed ontwikkelde portretschilders, zooals onze zeventiende eeuw er vooral in het begin zoovele heeft opgeleverd. *Metius'* tweede hier aanwezig regentenstuk, gemerkt met het monogram D. M. en gedateerd 1640, uit het Burgerweeshuis ¹⁾, is beter dan het eerste, maar de handen zijn ook hierop niet gelukkig. *Doomer* is in dit opzicht zijn stadgenoot vooruit in zijn regentessenstuk van het Burgerweeshuis ¹⁾ (gem. en gedat. 1681). Dat dit als geheel niet zulk een indruk maakt als *Metius'* stuk, kon *Doomer* niet helpen: de af te beelden dames waren daarvoor t^e welgedaan.

Aan *Mierevelt* waren natuurlijk allerlei portretten toegeschreven, o. a. n°. 28 j. (inzender Mr. B. van der Feen de Lille) waarvan ik geen maker durf te noemen: het doet nog het meest aan *Wybrand de Geest* denken, maar is hem niet. N°. 23c, van denzelfden inzender, die een mooie portrettencollectie blijkt te bezitten, is daarentegen wel degelijk een *Mierevelt*, als hoedanig het schilderij — portret van Hendrik van Oss — dan ook in den catalogus fungeert. Het is gemerkt: M. Mierevelt Aet. 53 A^o. 1637. Ook n°. 231, tot dezelfde verzameling behoorend en als onbekend opgegeven, was een *Mierevelt*, het portret van Daniël de Dieu. Het schilderij is niet meer in een al te goeden toestand. Een handteekening was er niet op te vinden: slechts boven een fragment van een Hebreuwsche inscriptie, waar-

1) Zie over deze stukken: C. P. Bruinvis, *Beschrijving der Schilderijen in het Burgerweeshuis te Alkmaar*: Alkm., H. Coster & Zoon, 1870.

van de beteekenis door de onvolledigheid niet meer is uit te maken. Mr. B. van der Feen Lille bezit behalve deze stukken nog drie opmerkelijke portretten door *Maes* (n°s. 23a, b en h), uit zijn laten tijd, welke eveneens dringend herstel vereischen. Zij stellen volgens den catalogus voor: Daniël de Dieu, Anna Catharina van Alteren van Jaarsveld en Karel Six. Den naam van den mij onbekenden schilder geeft de catalogus niet op. Ook schijnt de schilder van het mooie, goed bewaarde kinderportret, een meisje in het wit, ten voeten uit, niet bekend te zijn. Het is een zeer aantrekkelijk schilderij in den trant van *Jacob Gerritsz. Cuyb*, maar stellig niet van diens hand. N°s. 23c en d zijn oude copieën naar familieportretten uit de 17^e eeuw, die door *van der Helst* of een schilder, welke in diens trant werkte, waren geschilderd.

Belangrijk zijn de beide portretten, toebehoorende aan Mevr. de Wed. Mr. D. F. van Leeuwen. Zij zijn van dezelfde hand en blijkens de handteekening op het vrouwenportret. door *Jan de Baen* geschilderd. In den catalogus is de schilder niet opgegeven. Beide portretten zijn eenvoudig van kleur, zwart en bruin hoofdzakelijk. Zij hebben nog al geleden door overschildering en slechte conservatie, vooral het mansportret. De voorgestelden zijn Johannes Vollenhove, hofprediker van Prins Willem III, en een van diens beide vrouwen, waarschijnlijk de eerste, Gesina Hake.

Landschap, genre en stilleven waren ook vrij goed vertegenwoordigd. Drie aardige, in hun soort goede schilderijtjes van *Claes van der Heck*, gezichten op Egmond aan den Hoef, Egmond Binnen en Egmond aan Zee, schrijft de catalogus abusievelijk aan *Pieter Molijn* en *Marten H. van Heck* toe (n°s. 19a, b en c; eigenaar A. Veenhuisen Az.). Het laatste is voluit links beneden gemerkt en al was dit niet het geval, dan zou een vergelijking met de stukken van dien meester in het museum te Alkmaar en het Rijksmuseum toch onmiddellijk bewijzen, dat hij de schilder er van is. Een ander landschapje, aan *Ph. Wouwerman* toegeschreven, (n°. 54a) is een zwakke oude, copie naar een schilderij van *Kool*, in het bezit van den Heer Bredius.

N°. 22a is een zeer mooi stilleven van *van Beijeren* geweest, uit zijn lateren tijd, misschien wel uit de dagen toen hij in Alkmaar vertoefde. Het is eenigszins vlug geschilderd, los van compositie, frisch van kleur. Maar het is door een dikke vuile vernislaag nagenoeg onkenbaar geworden ¹⁾.

N°. 54d, een eigenaardig stilleven, resten van een ontbijt, in een

1) Sedert ik het bovenstaande schreef, heeft dit schilderij een restauratie ondergaan waardoor het er weer behoorlijk uit is gaan zien. Het blijkt een zeer fraai en krachtig stuk te zijn. Hierdoor kwam ook links beneden de handteekening A. V. B. (aaneen) voor den dag:

mooien gouden toon geschilderd, is gemerkt: E. v. d. d. Haan of iets dergelijks. Het doet nog het meest aan *Mahu* denken, maar ik ken geen schilder, wiens manier van schilderen en wiens naanteekening op dit schilderij past. De catalogus geeft aan: F. H. v. d. H. 1689, maar dat kon ik er niet uit lezen.

Een goed schilderijtje van *Egb. v. Heemskerk* was n°. 54c, kaartspelers in een herberg, toegeschreven aan *Molenaer*, terwijl in n°. 50b gemakkelijk de hand van *Pieter Lastman* te herkennen viel: een Opwekking van Lazarus met de bekende modellen, die op de meeste van zijn schilderijen weer terugkeeren. Dit stukje ziet er wel slecht uit, maar dit komt slechts door onhandig vernissen: bij verwijdering der vernislaag zal het veel winnen.

Veel schilderijen echter op deze tentoonstelling verkeerden in een betreurenswaardigen toestand, doordien er door een onhandig restaurateur in is gepoetst, gekrabd en geverfd, of door een zindelijke werkster, die alles gaarne glimmend ziet en geen schilderij van een lijst kan onderscheiden, elken Donderdag een kopje boenwas over is uitgewreven. Andere stukken weer zijn slecht geworden, omdat men ze eenvoudig maar heeft laten hangen zooals ze hingen, zoodat de nadeelige invloeden van zonlicht of duisternis, vocht of droogte hun duidelijke sporen er op hebben achter gelaten.

Wanneer zou het publiek eindelijk eens leeren, hoe men een oud schilderij of dergelijken moet bewaren?

De heer Bredius maakt mij er op opmerkzaam, dat n°. 26a, Hemelvaart van Maria, eigendom der Pius-Stichting te Alkmaar, een *Claes Moeyaert* is in den trant van de stukken, die deze schilder voor het Amsterdamsche Bagijnhof maakte. Het stuk is vrij goed geschilderd, vooral eenige apostelkoppen, maar er zijn ook uiterst middelmatige, zelfs zwakke gedeelten in, vooral in de houding der engelen. Voorts zij nog gewezen op een groot, links beneden voluit gemerkt stuk van *Arnold Houbraken*, Dido op den brandstapel voorstellend, in levensgrooten figuren. Misschien is het identiek met n°. 1 van den catalogus der verkooping zijner nalatenschap (17 Juli 1720)¹⁾: »de history van Dido, 't allerkapitaalste en uitvoerigste, dat hij ooit gemaakt heeft." Het bracht toen f 400 op.

Ten slotte nog enkele opmerkingen ten aanzien van eenige minderwaardige stukken, die deels zonder naam, deels onder een verkeerde benaming op de tentoonstelling aanwezig waren. N°. 66b, »Geeft den Keizer wat des Keizers is," is niet van »H. Müller, begin 16^e eeuw," maar een slechte copie naar een bekende prent. Op het stadhuis te Franeker bevindt zich o. a. ook een dergelijke, grootere copie als schoorsteenstuk in een der vertrekken. N°. 6d,

1) Hoet I 255. Hofstede de Groot, Quellenstudien S. 24 no. 44.

is een copie naar een der Philosophen van *Rembrandt*, in het Louvre en n°. 54b (eigenaar de Heer J. F. Moens) geenszins een *Facol Ruisdael*, maar een vrij goede copie naar diens »Slot te Bentheim'' in het Rijksmuseum (n°. 1228).

den Haag, 15 Oct. 1901.

W. MARTIN.

Kleine Mededeelingen.

Bij het doorbladeren van den Staatsalmanak werden wij weder getroffen door het ontbreken van verschillende vereenigingen onder de opgaven van wetenschap en kunst. Echter bleek ons dat deze fout niet te wijten is aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, maar aan de vereenigingen zelf, die nalaten opgaven te verstrekken.

Waar nu eene dergelijke opgave alleen waarde kan hebben, indien deze althans zooveel mogelijk juist en volledig is, raden wij alle besturen, die nog geen kennis gaven, om vóór het samenstellen van den volgenden Staatsalmanak tijdig opgave te verstrekken van hun werkkring en de samenstelling van hun bestuur aan den Referendaris, Chef der afdeeling K. en W. bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, en ook van de wijzigingen, die c. q. in de reeds in den Staatsalmanak opgenomen vereenigingen hebben plaats gevonden.

Door den gemeenteraad van Soest werd 21 December l.l. besloten den kerktoren onder leiding van den Heer Frowein, architect te 's Gravenhage, te doen restaureeren, indien het Rijk in de helft der kosten — geraamd op *f* 10 000 — bijdraagt.

N. R. Ct. 21 Dec. 1901. I. A.